

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๑

จดหมายเหตุ

เรื่อง

การจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

หลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) แปล

ธนาคารแห่งประเทศไทย

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

959.3053
ป247จท

หอสมุดแห่งชาติ
15 เม.ย. 2530
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๑

จดหมายเหตุ

ที่

เรื่อง

การจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

หลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) แปล

ธนาคารแห่งประเทศไทย

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ เฉลิมพระเกียรติ ร.๙ มหาราชสมัย

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๙๑

พิมพ์ครั้งแรก	ในวารสารศิลปากร บีที่ ๗ เล่ม ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒.	พ.ศ. ๒๔๙๖
พิมพ์ครั้งที่สอง (๑,๕๐๐ เล่ม)	ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม	พ.ศ. ๒๕๑๐

เลขห้อง 104

เลขหมู่ 959.3953
ป๓๔๗ค๓

เลขทะเบียน ๑๑.๓๐ ร. ๓๓๒๓ ๒๐๙

คำนำ

นายสถิตย์ ภัทรศิริ ได้รับมอบฉันทะจาก ธนาคารแห่งประเทศไทย มาติดต่อกับกรมศิลปากร ขอให้ช่วยเลือกหนังสือที่จะพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กำหนดงานวันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๑๐ กรมศิลปากรได้แนะนำให้พิมพ์หนังสือจดหมายเหตุ เรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งหลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) เป็นผู้แปล และจัดเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๑ นายสถิตย์ ภัทรศิริ ก็ยินดีรับพิมพ์

จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นั้น ได้รวบรวมจากบรรดาจดหมายต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๘๙ (พ.ศ. ๒๒๓๒) ซึ่งส่งไปจากประเทศสยามและจากฝั่งคอร์มันเดล (Cormandel) สันนิษฐานว่าฉบับเดิมคงเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ไม่ปรากฏนามผู้เขียน ต่อมาได้มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ไม่ปรากฏนามผู้แปลเช่นกัน Randal Taylor ได้จัดพิมพ์ฉบับภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรกที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ในปี ค.ศ. ๑๖๘๙ (พ.ศ. ๒๒๓๓) ให้ชื่อว่า "A European version of the revolution in Siam at the end of the reign of King Phra Narayana, 1688 A. D." ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีรับสั่งให้บริษัทกอตเต้ (Gotte & Co.) ตีพิมพ์ใหม่อีกครั้งหนึ่งในกรุงเทพ ฯ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ในการพิมพ์ครั้งนั้นได้ใช้ฉบับหนังสือเก่าของพระเจ้าบรมวงศ์

เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เป็นต้นฉบับ และได้แก้ไขอักขรวิธี กับแก้คำผิดบางคำที่เห็นได้ชัด เช่น คำว่า "Morgen" แก้เป็น "Mergui" (เมืองมะริด)ด้วย

เนื้อความในจดหมายเหตุเรื่องนี้ ตอนต้นกล่าวถึงชีวประวัติโดยย่อของคอนสแตนติน ฟอลคอน เริ่มแต่ต้องระหกระเหินออกจากภูมิลำเนาเดิมของเขาจนในที่สุดได้เข้ามามีบทบาทสำคัญทางการเมือง ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แล้วได้รับบรรดาศักดิ์เป็นที่ เจ้าพระยาวิชเยนทร์ ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสมัยนั้น ตอนสุดท้ายกล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และการจลาจลครั้งใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนการขับไล่ชาวฝรั่งเศสออกจากกรุงศรีอยุธยาหลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตแล้วไม่นานนัก แล้วต่อมาออกพระเพทราชา ซึ่งเป็นเสนาบดี ก็ได้ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา

จดหมายเหตุเรื่องนี้ หลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) ได้แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ให้ชื่อเรื่องว่า "จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช" และได้ตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในหนังสือวารสารศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ปีที่ ๗ เล่ม ๙, ๑๐, ๑๑, และเล่ม ๑๒ เนื่องจากจดหมายเหตุนี้กล่าวถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในเมืองไทย ตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ค่อนข้างละเอียด เป็นเรื่องน่ารู้อยู่มาก แต่เป็นธรรมดาของการจดเรื่องราว อันเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง ผู้จดย่อมเขียนไปตามความรู้ความเห็นของตน ข้อความบางตอนจึงอาจแผกเพี้ยนจากที่มีผู้กล่าวไว้ในที่อื่นบ้าง ทั้งนี้ ผู้สนใจศึกษาจะต้องพิจารณาด้วยเหตุผลและความรอบคอบ จดหมายเหตุฉบับนี้นับว่าเป็นเอกสารสำคัญ ซึ่งจะเป็นประโยชน์การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาได้ดี เพราะฉะนั้นในการพิมพ์ครั้งนี้ จึงได้จัดให้เป็น

หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร นับเป็นภาคที่ ๘๑ กรมศิลปากรขอขอบพระคุณหลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) ผู้แปลจดหมายเหตุฉบับนี้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

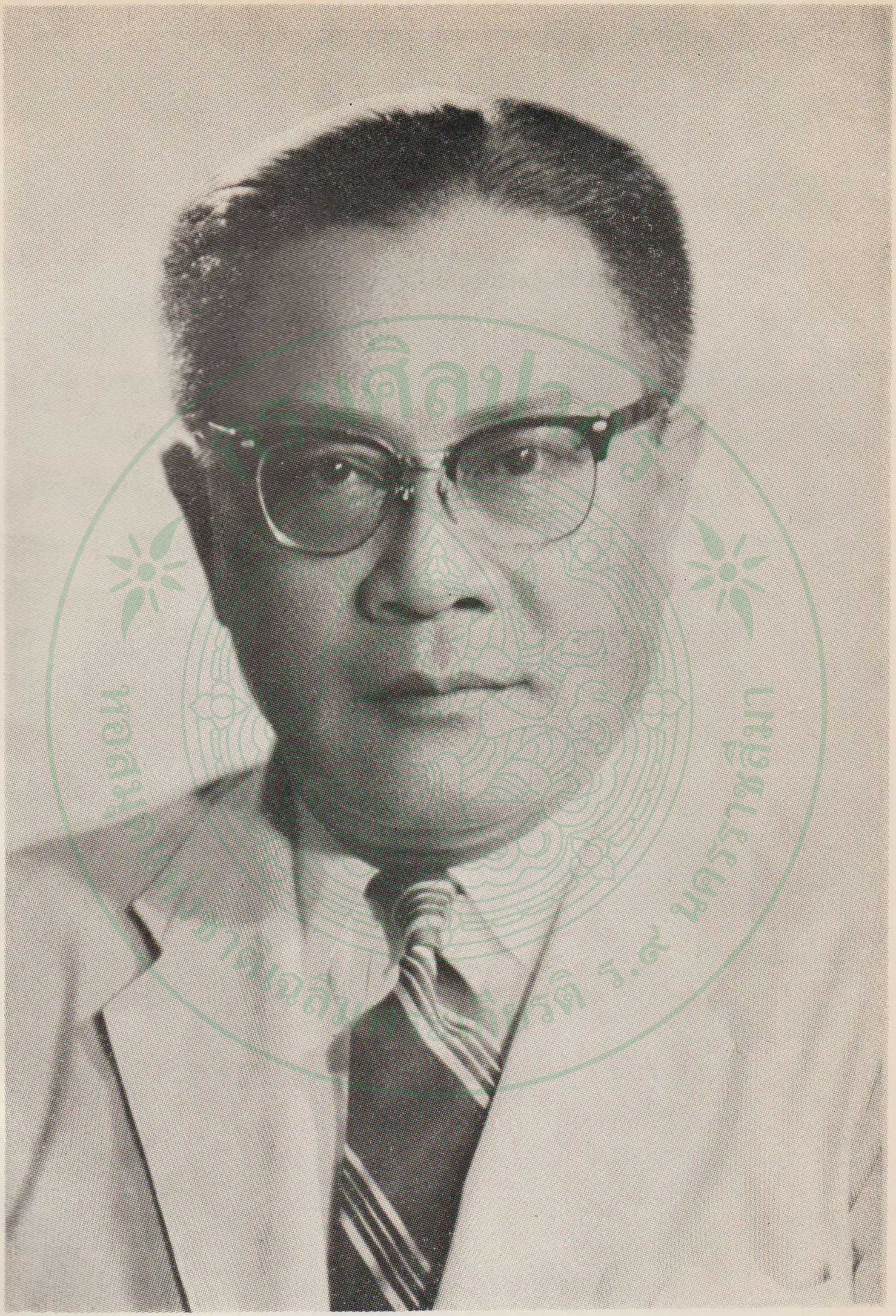
อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ได้ใช้ฉบับที่ลงพิมพ์ในวารสารศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ปีที่ ๗ เล่ม ๙, ๑๐, ๑๑, และ ๑๒ เป็นต้นฉบับ และได้ตรวจสอบชื่อบุคคลบางคนที่เขียนลักลั่นกันอยู่ให้ตรงกับต้นฉบับภาษาอังกฤษด้วย

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งพนักงานธนาคารแห่งประเทศไทย ได้ร่วมใจกันจัดบำเพ็ญอุทิศแด่ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ตลอดจนให้พิมพ์หนังสืออันมีค่าในทางประวัติศาสตร์ออกเผยแผ่เป็นวิทยาทาน ขออำนาจแห่งกุศลที่ได้บำเพ็ญนี้ จงดลบันดาลให้ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผล เสวยสุขสมบัติในสุคติสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธาน จงทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ มหาราชสมัย

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม

อดีตผู้อำนวยการช่วยผู้ว่าการ ธนาคารแห่งประเทศไทย

ประวัติ

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เป็นบุตรคนใหญ่ในหม่อมเจ้าทองชมพูนุท และ ม.ล. แฉล้ม ทองแถม เป็นหลานคนใหญ่ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ และหม่อมเจ้าหญิงเม้า ม.ร.ว. ทองเถา เกิดที่วังกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ อำเภอสำราญราษฎร์ (ปัจจุบันเป็นอำเภอพระนคร) จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๒ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันดังนี้

๑. ม.ร.ว. สร้อยทอง เกษมศรี
๒. ม.ร.ว. ทองแท่ง ทองแถม
๓. ม.ร.ว. กรองสุวรรณ สุวรรณรัตน์
๔. ม.ร.ว. พันธุ์ชมพูนุท นิมมานเหมินท์
๕. ม.ร.ว. สุวรรณาภา สังขดุลย์
๖. ม.ร.ว. ทองลิ่ม ทองแถม
๗. ม.ร.ว. รจนา บัวศรีจันทร์

ทำการสมรสกับ น.ส. ขนิษฐา ธูปเทียนรัตน์ มีบุตรธิดา ๒ คน คือ

๑. ม.ล. ทศสุวรรณ ทองแถม (ชาย)
๒. ม.ล. เฐาสุดา ทองแถม (หญิง)

การศึกษา

ปฐมวัย จากโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทราวาส
พ.ศ. ๒๔๖๔ อายุ ๑๒ ปี ได้เดินทางไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ

พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้เข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนประถมศึกษา(Prep.School) ที่ Cheam School, Surrey

พ.ศ. ๒๔๖๙ ได้เข้ารับการศึกษาชั้นมัธยมศึกษา (Public School) ที่ Haileybury ได้ทำชื่อเสียงทางกีฬาจนถึงได้เป็น House Captain (ประธานกีฬารักบี้) ของโรงเรียน และได้เป็นหัวหน้านักเรียน (Prefect) คนหนึ่งของคณะ Colvin

พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้สอบผ่านเข้า Emmanuel College, มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เพื่อศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์จนจบหลักสูตร ได้รับปริญญา B.A. จากมหาวิทยาลัยนี้

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ได้ศึกษาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษอย่างสมบูรณ์ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาถึงชั้นอุดมศึกษา รวมเป็นเวลาทั้งสิ้น ๑๕ ปี จึงได้เดินทางกลับประเทศไทยเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๗๙

พ.ศ. ๒๔๗๙ เข้ารับราชการกรมศุลกากร และได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าแผนกสารบรรณ กรมศุลกากร

พ.ศ. ๒๔๘๒ โอนไปรับราชการกระทรวงการคลัง และดำรงตำแหน่งเลขานุการที่ปรึกษาฝ่ายไทย

๑ กรกฎาคม ๒๔๘๕ กระทรวงการคลังสั่งให้มาช่วยงานสำนักงานธนาคารชาติไทย โดยดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองควบคุมการแลกเปลี่ยนเงิน เมื่อได้ตั้งธนาคารแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๕ กระทรวงการคลังได้มีคำสั่งให้พ้นจากหน้าที่ราชการกระทรวงการคลัง เพื่อมาทำงานธนาคารแห่งประเทศไทย และดำรงตำแหน่งผู้ช่วยหัวหน้าส่วนการควบคุมปริวรรต และในตุลาคม ๒๔๘๙ รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าส่วนการควบคุมปริวรรต

๘ ธันวาคม ๒๔๙๐ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าส่วนการกู้เงิน

๒๓ กันยายน ๒๔๙๑ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าส่วนการควบคุมปริวรรต

๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายประจำสำนักผู้ว่าการ

๒ มิถนายน ๒๔๙๕ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายบัญชาการ

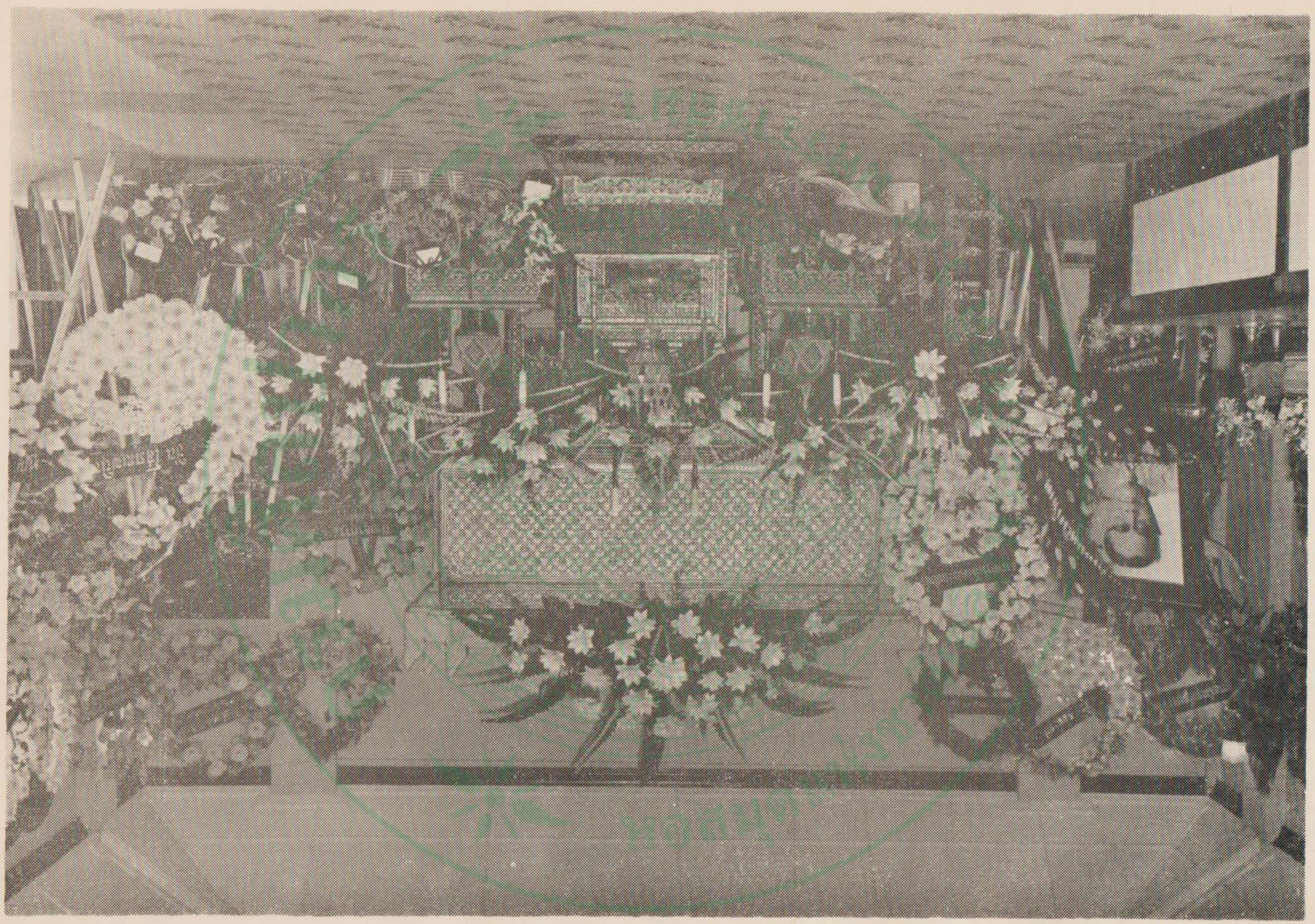
๒๓ มกราคม ๒๕๐๐ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฝ่ายธุรการ

๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๒ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฝ่ายการธนาคารต่างประเทศ

๒๘ มิถุนายน ๒๕๐๘ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการช่วยผู้ว่าการ

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ได้เริ่มป่วยเป็นโรคความดันโลหิตสูง เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ได้พยายามรักษาตัวตามคำแนะนำของแพทย์เป็นอย่างดี และได้รับการรักษาทางโรคนี้อยู่เสมอ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐ เริ่มป่วยเป็นไข้หวัด มีอาการไอมากและเสียงแหบ มีอาการเหนื่อยและอ่อนเพลีย ร่างกายทรุดโทรมลง ก่อนสิ้นเดือนกุมภาพันธ์ แพทย์ได้แนะนำให้เข้าไปรักษาตัวในโรงพยาบาล แต่ผู้ป่วยได้ขอผัดผ่อนเพื่อไปตากอากาศและพักผ่อนเสียก่อนราว ๓ วัน เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ จึงได้เข้ารักษาตัว ณ โรงพยาบาลศิริราช แพทย์ได้ทำการตรวจร่างกายและรักษาพยาบาลเป็นอย่างดี จนกระทั่งวันอาทิตย์ที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ เวลา ๑๘.๓๒ น. ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ก็ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวายอย่างฉับพลัน ท่ามกลางครอบครัวและญาติพี่น้อง สิริอายุได้ ๕๗ ปี ๑ เดือน กับ ๑๙ วัน ยังความเศร้าสลดให้แก่ครอบครัว ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงอย่างสุดซึ้ง.

ภาพการตั้งศพบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรม ณ บ้านเลขที่ ๑๓๓ ซอยสุขุมวิท ๓๑ กรุงเทพมหานคร

อาลัย

หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม

หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เมื่อถึงแก่กรรมในเดือนมีนาคม ๒๕๑๐ นั้น เป็นพนักงานชั้นผู้ใหญ่ของธนาคารแห่งประเทศไทย ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติงานรับผิดชอบหน้าที่สำคัญของธนาคาร ในฐานะผู้อำนวยการติดต่อกันมาเป็นเวลากว่า ๑๕ ปี เคยเป็นผู้บังคับบัญชาฝ่ายต่าง ๆ ในธนาคารรวมสี่ฝ่าย เป็นผู้บังคับบัญชาส่วนต่าง ๆ สองส่วน รวมเวลาที่หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม ปฏิบัติงานให้ธนาคาร (นับตั้งแต่ระยะที่เป็นสำนักงานธนาคารชาติไทย ฯ) เกือบยี่สิบห้าปี

คุณลักษณะของหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม ที่เด่นที่สุดในสายตาของเพื่อนร่วมงาน คือ เป็นผู้ที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์สุจริตอันเลิศ เมื่อได้รับมอบหมายความไว้วางใจในเรื่องใดแล้ว ก็ไม่ต้องหวาดเกรงเคลือบแคลงสงสัยในความสุจริตไม่ว่าจะเป็นกรณีใด ๆ

หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เป็นผู้ที่ใช้ความคิดวิจารณญาณรอบคอบ มีความรู้ลึกซึ้งเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินกับต่างประเทศ สามารถเขียนภาษาอังกฤษและภาษาไทยได้ไพเราะงดงาม มีความทรงจำแม่นยำ เป็นที่พึ่งได้สำหรับช่วยเหลือผู้ร่วมงานที่ต้องการทราบเรื่องในอดีตเป็นอย่างดี

ในด้านอุปนิสัย สังเกตได้ว่า หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เป็นคนมักน้อย รู้จักรักษาตัว ยึดมั่นอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา เป็นผู้มีความกตัญญูต่อบิดามารดาและบุพพการี เป็นสามีและบิดาที่ดีน่าสรรเสริญ

ผมมีความคุ้นเคยกับหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เป็นพิเศษ ในระยะหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ เมื่อหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม กับผมร่วมกันไปศึกษางานควบคุมแลกเปลี่ยนเงินที่ประเทศอังกฤษหลายเดือน อัธยาศัยของหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม เป็นที่นิยมชมชื่นในหมู่เพื่อนร่วมงานในประเทศอังกฤษ ทั้งในธนาคารกลางและธนาคารพาณิชย์ ทุกวันนี้ สหายเหล่านี้ยังถามถึงหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม อยู่เสมอ และได้แสดงความเศร้าสลดเสียใจเมื่อทราบว่าถึงแก่กรรมไป

ในนามของคณะกรรมการและพนักงานทั้งมวลของธนาคารแห่งประเทศไทย ผมขอน้อมจิตระลึกถึงคุณความดีของหม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม และขอภาวนาให้ หม่อมราชวงศ์ ทองเถา ทองแถม ประสบแต่สิ่งที่ดีและงาม ในปรโลกด้วยอานิสงส์แห่งคุณความดีของตนตลอดไป.

ป๋วย อึ๊งภากรณ์

ธันวาคม ๒๕๑๐

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙

คำไว้อาลัย

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เคยเป็นนักเรียนและอยู่ร่วมบ้านเดียวกันกับข้าพเจ้าในระหว่างศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ โดยเฉพาะในระยะเวลาที่กำลังต่างเตรียมตัวเข้ามหาวิทยาลัยเคมบริดจ์

เมื่อข้าพเจ้าได้พบ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ครั้งแรก สิ่งที่สะดุดตาสะดุดใจข้าพเจ้าเป็นพิเศษมีสองอย่าง อย่างที่หนึ่ง ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เป็นผู้ที่แต่งตัวสมารทผู้หนึ่ง และอย่างที่สอง ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม พูดภาษาอังกฤษด้วยสำเนียงที่ถูกต้องและไพเราะมาก หากท่านได้ยินเขาพูดโดยไม่เห็นตัว ท่านจะต้องนึกว่าผู้พูดเป็นคนอังกฤษขนาดมีการศึกษาดีคนหนึ่งอย่างไม่สงสัยเลย

นอกจากคุณสมบัติเด่นสองประการนี้ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ยังเป็นนักกีฬาที่ค่อนข้างดีผู้หนึ่งด้วย ข้าพเจ้าได้เคยเล่นเทนนิสด้วย และได้สังเกตเห็นว่า ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม มีวิธีเล่นที่ถูกหลักอันอาจที่จะถือเป็นแบบฉบับได้ และถึงแม้ข้าพเจ้าจะไม่ได้อยู่ร่วมโรงเรียนบั๊บลิคสกูลด้วย แต่ก็ได้ยินกิตติศัพท์ว่าขณะอยู่ที่โรงเรียน Haileybury ซึ่งเป็นโรงเรียนบั๊บลิคสกูลชั้นดีของอังกฤษโรงเรียนหนึ่ง ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เป็นดาราทางด้านกีฬาหลายประเภท เช่น รักบี้ เทนนิส และสควอช เป็นต้น

ในระหว่างที่ศึกษาอยู่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ด้วยกัน และถึงแม้จะไม่ได้อยู่วิทยาลัยเดียวกัน (ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม อยู่วิทยาลัย Emmanuel และข้าพเจ้าอยู่วิทยาลัย Trinity) เราก็ไปมาหาสู่อย่างเพื่อนรักเสมอ ข้าพเจ้าเอ่ย

ปากขอยืมเงินทีไรไม่ว่ามากหรือน้อย ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ไม่เคยปฏิเสธเลย (ถ้ามี) และในทำนองเดียวกัน เมื่อ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม เอ่ยปากกับข้าพเจ้าในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่เคยรังเกียจเลย (ถ้ามี) แม้แต่ครั้งเดียว

หลังจากศึกษาเสร็จและกลับบ้านเกิดเมืองนอนแล้ว เราทั้งสองต่างก็แยกย้ายกันไปทำงานตามถนัดและตามโชคชะตาราศี ซึ่งต่างก็ไม่มีใครจะบังคับได้ แต่ทุกครั้งที่เราพบกันไม่ว่าในโอกาสอะไร ความรู้สึกรักใคร่สนิทสนมที่เราเคยมีอยู่ต่อกันก็สนิทสนมแน่นแฟ้นไม่เสื่อมคลาย

เท่าที่ข้าพเจ้ารู้จัก ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม มาประมาณ ๓๕ ปี ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินใครบ่นหรือกล่าวขวัญถึง ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ในทำนองเสียหายเลยแม้แต่ครั้งเดียว โดยเฉพาะในด้านนิสัยใจคอ การเป็นพนักงานชั้นผู้ใหญ่ของธนาคารแห่งประเทศไทยต้องประกอบด้วยคุณสมบัติสำคัญหลายประการ และประการสำคัญที่สุดก็คือต้องไม่เห็นแก่ได้ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ได้ปฏิบัติงานสำคัญ ๆ ของธนาคารแห่งประเทศไทยมาด้วยความเรียบร้อยและซื่อสัตย์ จนได้รับเกียรติเป็นผู้อำนวยการช่วยผู้ว่าการ ซึ่งเป็นตำแหน่งอันมีเกียรติยิ่ง

ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ได้จากเราไปแล้วโดยไม่มีวันกลับ แต่คุณงามความดีที่ได้ทำไว้ คงจะเป็นอานิสงส์อันมหาศาลแก่ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ทุกประการในสัมปรายภพโดยไม่ต้องสงสัย และข้าพเจ้าแทบไม่จำเป็นต้องกล่าวก็ได้ว่า พวกเราทุกคนที่รู้จัก ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม รู้สึกอาลัยในมรณกรรมนี้อย่างสุดซึ้ง

สุนทร หงส์ลดารมภ์

(นายสุนทร หงส์ลดารมภ์)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ

ความอาลัยรักจากคู่ชีวิต

วันอาทิตย์ที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๑๐ เวลา ๑๘.๓๒ น. เป็นวันและเวลาที่ดิฉันเคราะห์ร้ายที่สุดในชีวิต เพราะต้องสูญเสียชีวิตของคุณชาย (ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม) สามีสุดที่รักไปโดยไม่มีวันและเวลาที่จะได้กลับมาพบกันอีก จึงนับได้ว่าเป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวงในชีวิต ทั้งนี้ ก็เพราะคุณชายเป็นเสมือนร่มโพธิ์ให้ความสุข ให้หลักประกันแก่การดำเนินชีวิตเพื่อไปสู่ความรุ่งเรืองของทุกคนในครอบครัว พวกเราทุกคนในครอบครัวรวมทั้งตัวดิฉันด้วย จึงเรียกท่านว่า "คุณพ่อ" เพราะคำๆ นี้เป็นการแสดงออกอย่างถูกต้องกับความดีทั้งหลายที่ท่านมีอยู่กับทุกคนในครอบครัว

แม้จะตระหนักกันดีอยู่แล้วว่า ความตายจะเป็นของเที่ยงแท้ที่ทุกคนจะต้องประสบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ตาม แต่เมื่อเป็นความตายของผู้ที่ได้กระทำความดีและเป็นสุดที่รักเช่นนี้ ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความเศร้าใจและอาลัยยิ่ง ยากที่จะพรรณนาไว้ ณ ที่นี้ได้

ในท่ามกลางความระทมทุกข์และเศร้าหมองอย่างแสนสาหัสของดิฉันและลูก ก็ได้มีท่านผู้ใหญ่ที่เคารพและญาติมิตรผู้คุ้นเคยจำนวนมาก ได้กรุณาแสดงความเศร้าสลดเสียใจและมาในงานบำเพ็ญกุศลศพ และทั้งได้ผลัดกันรับเป็นเจ้าภาพในงานสวดพระอภิธรรม ตลอดทั้งได้รับความกรุณาจากธนาคารแห่งประเทศไทยและสำนักพระราชวัง ช่วยเหลือจัดงานศพ ดังมีรายการต่อไปนี้.-

ผู้รับเป็นเจ้าภาพในงานสวดพระอภิธรรม

๒๑ มีนาคม ๒๕๑๐ พนักงานธนาคารแห่งประเทศไทย

๒๒ ,, ,, คุณหญิงกลาโหมราชเสนา

๒๓ ,, ,, สมาคมธนาคารไทย

๒๔ ,, ,, ธนาคารกรุงเทพ จำกัด

๒๕ ,, ,, ธนาคารแห่งประเทศไทย

ในการนี้ ดิฉันและลูกรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านทั้งหลายทุกท่านดังที่ได้กระทำแล้วและที่ได้กรุณามาในงานพระราชทานเพลิงศพของคุณชายในวันนี้ด้วยสุดที่จะพรรณนาได้ ที่ได้ให้ความเมตตาให้ความอบอุ่น และเห็นใจในยามที่ต้องประสบเคราะห์กรรมอย่างรุนแรง ทั้งนี้ ย่อมจะเป็นกำลังสำคัญที่ปลอบใจให้ดิฉันและลูกได้คลายความเศร้าหมองลงได้บ้าง จึงขอน้อมระลึกถึงพระคุณและขอถือโอกาสขอบพระคุณทุก ๆ ท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอให้กุศลผลบุญที่ท่านทั้งหลายได้ร่วมกันบำเพ็ญนี้ จงเป็นผลสนองและดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณชาย (ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม) จงไปสู่สุคติสำเร็จประโยชน์อันประเสริฐในสัมปรายภพด้วย.

ขนิษฐา ทองแถม ณ อยุธยา

๑๘ รองเมือง ซอย ๒

พระนคร.

แด่พ่อที่รักยิ่ง

ในการจากไปของพ่อในวันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๑๐ นั้น ทำให้ลูกแทบเป็นลม ลูกไม่เคยคิดไว้เลยว่าพ่อจะจากลูกไปเร็วถึงเพียงนี้ ลูกจำสภาพตอนที่พ่อจากลูกได้ติดตาไม่มีวันลืมเลือนเลย พ่อจากไปโดยไม่ได้พูดจาอะไรแก่ลูกเลย ทิ้งไว้แต่ความเศร้าโศกไว้เบื้องหลังสุดที่จะพรรณนาได้ นับเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของลูก

พ่อต้องการให้ลูกทำความดี สร้างเกียรติยศชื่อเสียงแก่วงศ์ตระกูลให้เท่าหรือมากกว่าที่พ่อทำไว้

ลูกไม่แน่ใจเลยว่า ชั่วชีวิตของลูกจะทำได้หรือแม้เพียงกึ่งหนึ่งของที่พ่อทำไว้ แต่ขอพ่อและวิญญาณพ่อจงรับรู้เถิดว่า ลูกจะพยายามจนสุดฤทธิ์ที่จะทำให้ได้ดั่งที่พ่อขอไว้

ลูกภาคภูมิใจยิ่งที่ได้เกิดมาเป็นลูกพ่อ ลูกขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยได้โปรดดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของพ่อ เสวยสุขในสัมปรายภพตลอดไป

จากลูกของพ่อ

ใหญ่

พ่อจ๋า

เด็กไม่อยากเชื่อเลยว่าพ่อตาย เด็กยังนึกอยู่เสมอว่ามีพ่ออยู่กับเด็ก เมื่อเด็กนึกได้อย่างนี้เด็กก็สบายใจ นอนก็หลับ เล่นก็สนุก แต่เวลาใดที่รู้สึกว่าพ่อตายแล้ว เด็กก็คิดถึงเศร้าใจ ว้าเหว่ อยากร้องไห้ พ่ออยู่ไหน คิดถึงเด็กบ้างหรือเปล่าจ๊ะ ขออย่าให้พ่อเป็นห่วงเด็กให้มากนัก ขอให้วิญญาณพ่อจงมีความสุข เด็กจะเป็นคนดี ตั้งใจเรียนหนังสือจะทำบุญส่งไปให้พ่อ และจะขอเกิดเป็นลูกพ่ออีกในชาติหน้า

จากลูกของพ่อ

เฐาสุดา (เด็ก)

“ พ่อผู้มีพระคุณของลูกจากไปแล้ว ”

เมื่อลูกได้ยินประโยคนี้ทำให้ลูกต้องหมดหวังทุกสิ่งทุกอย่าง ลูกยังคิดถึงท่านอยู่เสมอ โดยเฉพาะเวลาที่ได้เห็นรูปท่านหรือนึกขึ้นเองด้วยความรักอาลัยอาวรณ์สุดจะพรรณนา ท่านให้ความอบอุ่นสะดวกสบายแก่ลูก ๆ ทุกคน เมื่อทราบข่าวการจากไปของท่าน ลูกก็อยากจะพบและกอดท่านเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนหน้าที่ท่านจะจากลูกไป ลูกได้ไปพบท่านที่โรงพยาบาล และลูกก็ไม่คาดว่าท่านจะจากไปเร็วเพียงนี้ เวลานั้นท่านสบายดีและพูดจาได้ ลูกได้จับมือท่านกำไว้และบีบไปตามขาของท่าน ด้วยน้ำตาคลอหน่วยไม่ทราบว่าจะพูดอย่างไรดี เพียงแต่อยากให้ท่านหายโรคในทันที มือที่ท่านกำลูกไว้ยังเย็นชืดเหลือเกิน

บัดนี้ท่านได้จากทุกคนไปแล้ว พร้อมกับท่านได้ฝากความดีความอาลัยคิดถึงไว้แล้วโดยที่เราไม่รู้ตัว เพราะท่านจากไปโดยไม่ได้พูดเลย ทำให้ลูกคิดอยู่เสมอว่า ท่านยังมีชีวิตอยู่ อยู่เพื่อช่วยเหลือลูกเวลาลูกคับขัน และเพื่ออนาคตของลูกที่ท่านได้เคยพร่ำสอนบ่อย ๆ ลูกจะพยายามทำตนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี เหมือนเกลือรักษาความเค็ม มือที่ลูกได้เคยกำของท่านไว้นั้นในครั้งสุดท้าย ลูกจะพยายามกำไว้ เหมือนกับจะนำคำสั่งสอนและความอาลัยความคิดถึงมาเก็บให้ติดเตือนความทรงจำของลูกชั่วกัลปวสาน

วิญญาณของท่านอยู่ ณ สารทิศใด ลูกขอให้ท่านเป็นสุขและมีความสงบถ้าภพหน้ามีจริง ขอให้ลูกได้มีโอกาสได้ตอบแทนบุญคุณของท่านด้วยเถิด.

พุทธสุภาษิต

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ นาญโญ อญญ์ วิโสธเย

ชั่วดี มีจน จะลำบากยากแค้นหรือสุขสบาย ก็เกิดจากตัวเรานั่นเอง

ม.ล. จิรายุส ทองแถม

ในที่สุดวันและเวลาอันไม่เคยนึกฝันก็มาถึง พี่เถาต้องจากไปอย่างที่ไม่มีใครนึกฝัน พวกเราน้อง ๆ ทุกคนต่างตกใจและตะลึงพลึงเพลิด และบอกไม่ถูกว่ามีความรู้สึกอย่างไร เมื่อหมอบอกว่า "หมดลมแล้ว" ความรู้สึกมันว่างไปชั่วขณะหนึ่ง พอรู้สึกตัวก็ปล่อยความอัดอั้นทั้งหมดออกมาเต็มที่ เหลียวดูพี่ ๆ น้อง ๆ คนอื่น ๆ ก็มีอาการเช่นเดียวกัน พวกเราไม่เคยต้องจากกันด้วยอาการเช่นที่พี่เถาจากเราไปนี้ ดังนั้นความเศร้าจึงฝังในจิตใจอย่างหนักแน่นและเป็นเวลานาน กว่าจะนึกตัดใจได้ก็เป็นเวลาหลายเดือนทีเดียว นึกเสียว่าคนเราเกิดแล้วก็ต้องดับ แต่จะช้าหรือเร็วก็สุดแต่บุญกรรมที่สร้างสม เราอยู่หลังจะขอตั้งหน้าประกอบบุญกุศล และประกอบกรรมดี ขอกุศลอันเกิดจากการกระทำนั้น จงช่วยดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของพี่เถา จงไปสู่สุคติตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้น ๆ เทอญ.

สร้อยทอง เกษมศรี

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙

“หวนรำลึก”

เมื่อยังเล็ก

เราทุกคนเคยถูกแกล้ง และรังแกจากพี่เถา และเราก็อยู่ด้วยกันมาจนเติบใหญ่ จนในที่สุดเราจึงเข้าใจว่า เป็นเรื่องของเด็กและของพี่ ๆ น้อง ๆ ที่คลานตามกันมา ย่อมเป็นไปเช่นนี้

เมื่อโตขึ้นมา

พี่เถาเป็นพี่ใหญ่ที่น่าเคารพรักอย่างยิ่ง ตรงกันข้ามกับเมื่อเล็ก ๆ พี่เถาไม่เคยแกล้งใคร รังแกใครอีกเลย และกลายเป็นผู้ที่เอาใจน้องทุกคน ความดีนี้พี่เถาได้กระทำขณะที่มีชีวิตอยู่ ท่วมท้นความไม่ดีอย่างมากมาย เมื่อคิดแล้วพี่เถาจากไปเท่ากับสูญเสียสิ่งที่รักที่สุดสิ่งหนึ่ง ไม่มีอะไรอีกแล้วที่จะมาทดแทนได้ “เศร้าที่สุด” จนไม่อยากจะรำลึกถึง

ขณะนี้

ยังรู้สึกเสมอว่า กับพี่เถาแล้ว ยังมีอะไรอีกสิ่งหนึ่งที่อยากให้พี่เถาเข้าใจ ถ้าจะมีวิถีญาณอันใดที่จะพึงทราบได้ ว่าน้องนี้รักพี่เถา และได้กระทำทุกอย่างไปเพื่อให้พี่เถาหายและมีชีวิตอยู่ แต่พี่เถาก็จากน้องไปด้วยความอาลัยสุดซึ้ง ความอาลัยนี้ยังอยู่กับน้องเสมอ ซึ่งยากสำหรับคนอื่นจะเข้าใจเรื่องนี้

พี่เถาที่รักของน้อง ขอพี่เถาจงเข้าใจน้อง จงรักน้องและน้องยังคงเป็นน้องของพี่เถา

ขอวิญญาณของพี่เถา แม้สถิตอยู่ในภพใด จงประสบสุขวิบูลย์พูนผลตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ

คำสารภาพของน้องชาย

พี่ที่รักยิ่ง

น้องยังจำเหตุการณ์ซึ่งเป็นวาระสุดท้ายของพี่ได้ดีจนกระทั่งทุกวันนี้ วันนั้นตรงกับวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ เวลาประมาณ ๑๘.๓๐ น. พี่ได้สิ้นบุญและจากพวกญาติพี่น้องไปอย่างกะทันหัน รวดเร็วเกินกาดฝันและท่ามกลางความตกตะลึงโศกเศร้าอย่างสุดพรรณนา ถึงแม้น้องจะตระหนักชัดถึงความจริงที่ว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ทุกคนย่อมจะต้องจากโลกนี้ไปไม่วันใดวันหนึ่ง ไม่ช้าก็เร็ว แต่น้องก็ไม่สามารถจะกลั้นกลืนความสลดสังเวชใจได้ ในเมื่อพี่มาจากไปในเมื่ออายุยังไม่สมควรเช่นนี้ ในความรู้สึกของน้อง ชีวิตของพี่ช่างสั้นเหลือเกิน พี่คงยังมีความห่วงใยกังวลในบรรดาผู้ที่อยู่เบื้องหลัง เพราะพี่เองก็ไม่รู้ตัวว่าจะมาด่วนสิ้นชีวิตลงอย่างรวดเร็วเช่นนี้ น้องได้พยายามปลอบใจตัวเองอยู่เสมอว่า ความสิ้นสุดแห่งสังขารเป็นความสุขยิ่ง พี่ได้พ้นแล้วซึ่งภาวะความเจ็บไข้และความทุกข์ ไปสู่สุคติด้วยวิญญาณอันบริสุทธิ์

การสิ้นชีวิตของพี่นี้ นับเป็นวันวิปโยคอย่างยิ่งวันหนึ่งในชีวิตของน้อง พวกเรามีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๙ คน เคยอยู่พร้อมหน้ากันโดยไม่มีใครพลัดพรากจากกันตั้งแต่เล็กจนกระทั่งอายุได้ล่วงเลยมาจนบัดนี้ ถึงพี่จะไม่ได้อยู่กับพวกน้อง ๆ ตลอดชั่วอายุของพี่ เพราะพี่ได้จากไปศึกษา ณ ต่างประเทศตั้งแต่อายุเพียง ๑๒ ปี เวลานั้นน้อง ๆ ก็ยังอายุน้อยกันอยู่ แต่ก็พอจำความได้ว่า พี่เองก็ยังเป็นเด็กซึ่งกำลังจะจากบ้านไปอยู่เสียห่างไกลจากพ่อแม่และบ้านเกิดเมืองนอน ในสมัยโน้นยังไม่มีการส่งบุตรหลานไปเมืองนอกกันมากมายเหมือนเดี๋ยวนี้ พี่จากไปเพื่อศึกษาเมื่อเป็นเด็กชายเล็ก ๆ แต่พอกลับมาก็เป็นหนุ่มใหญ่ อายุ ๒๗ ปี พวกน้องก็เติบโตไปตาม ๆ กัน แต่พี่ก็ได้ให้ความสนิทสนมคอยแนะนำตักเตือนน้อง ๆ

อยู่เสมอ ซึ่งน้องก็เชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง เพราะไม่ค่อยแน่ใจว่า พี่จะมีความสันทัดจัดเจนในเรื่องเมืองไทยนัก แต่พี่ก็ไม่เบื่อหน่ายที่จะสั่งสอนอบรมพวกน้องผู้หญิงอยู่เสมอ เพราะความห่วงใยในความเป็นอยู่และอนาคตของพวกน้อง ๆ

ปัจจุบันและอนาคตของพี่ไม่มีอีกแล้ว น้องจึงได้แต่ระลึกถึงแต่อดีตของพี่ มีแต่ความทรงจำในรูปร่างหน้าตาของพี่ อุปนิสัยใจคอและคุณงามความดีของพี่ พี่ไม่เคยก่อกรรมทำชั่วและทำบาปกรรมอันเลวร้ายในชั่วชีวิตของพี่ พี่มีคุณงามความดีหลายประการ ซึ่งบางอย่างมนุษย์ปุถุชนยากที่จะทำได้ พี่เป็นคนใจบุญ ไม่เห็นแก่ความสุขส่วนตัวแต่อย่างเดียว มีความเสียสละโดยการช่วยเหลืออุปการะผู้ตกทุกข์ได้ยาก ผู้ที่ขาดที่พึ่งพำนักโดยไม่หวังประโยชน์ตอบแทน มีความเมตตาต่อผู้น้อยเป็นเนืองนิตย์ จนทำให้พี่เป็นที่เคารพรักในลักษณะของพ่อของคนหลายคนซึ่งไม่ใช่ลูกของพี่

พี่เป็นคนอดทนและไม่ปริปากบ่นถึงเรื่องความยากลำบากของตน แม้แต่ความเจ็บไข้ก็พยายามรักษาตัวตามแพทย์สั่ง โดยไม่บ่นพร่ำให้ผู้อยู่ใกล้ชิดต้องกังวลใจ ดังนั้นน้องจึงไม่ค่อยได้รู้เรื่องความเจ็บไข้ได้ป่วยของพี่นัก พี่ได้ปฏิบัติหน้าที่การงานจนวาระสุดท้ายด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ทางด้านมิตรสหายพี่ก็เป็นคนโอบอ้อมอารีมีอัธยาศัยไมตรีดี ในการบำเพ็ญกุศลเนื่องในงานศพจนกระทั่งวันบรรจุศพ จึงมีท่านผู้ใหญ่ญาติมิตรสหายและผู้ที่พี่ได้อุปการะ มาร่วมในงานเป็นจำนวนมากเสมอมิได้ขาด ทั้งนี้ย่อมแสดงว่าพี่เป็นผู้ที่ท่านผู้ใหญ่เมตตากรุณาญาติมิตรอาลัยรัก และผู้น้อยเคารพนับถือ ทุกคนต่างก็สลดใจในมรณกรรมของพี่ การสิ้นชีวิตของพี่นี้ทำให้คุณแม่ต้องว้าเหว่และเศร้าโศกที่ต้องขาดลูกหัวปีไป ลูกของพี่ก็ขาดพ่อซึ่งรักใคร่เอาใจใส่ยากจะหาใครเสมอเหมือน และน้อง ๆ ก็ขาดพี่คนใหญ่ไปโดยไม่มีวันกลับมาพบกันอีกในชาตินี้

ขออำนาจคุณงามความดีและกุศลผลบุญทั้งหลายที่พี่ได้กระทำมาตลอดชั่วชีวิต พร้อมกับการบำเพ็ญกุศลที่ครอบครัวและบรรดาญาติมิตรอุทิศให้ ร่วมกับแรงอธิษฐานอันมาจากกำลังจิตที่เปี่ยมด้วยความอาลัยรักของน้อง จงเป็นดุจดวงประทีปนำวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพี่ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ ขอจงสถิตในทิพยวิมานและประสบความสุขเกษมสมบูรณ์ทุกประการเทอญ.

จากน้อง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศูนย์วิทยทรัพยากร
ห้องสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

รำลึกถึงคุณลุง

คุณลุงจากพวกเราไปแล้ว ไปสู่แดนสงบและไม่มีวันจะกลับมาอีก แต่คุณความดีและความเมตตาปรานีของคุณลุงยังซึ้งอยู่ในใจของเราไม่หาย พระคุณและความดีที่คุณลุงได้สร้างไว้ย่อมจะคงอยู่ตลอดไปไม่รู้ลืม

ลองรำลึกถึงชีวิตของคุณลุงเท่าที่เราจำกันได้ และจากปากคำของญาติผู้ใหญ่ที่เคยเล่าให้ฟัง เมื่อนำมาปะติดปะต่อกันเข้าแล้ว ทำให้รู้สึกว่าชีวิตของคุณลุง ช่างเป็นชีวิตที่มีค่าควรแก่การเกิดมาในโลกนี้เสียจริง ๆ คุณลุงมาสู่โลกนี้ด้วยความดี ประพฤติดีตลอดมา จนกระทั่งจากไปด้วยความดี ชั่วชีวิตของคุณลุงมีแต่ความดีตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้าย ที่กล่าวมานี้มิได้เป็นการเกินความจริงเลย ถ้าจะลองติดตามกันต่อไป

คุณลุงมาสู่โลกนี้ด้วยความดีอย่างไรนั้น พอจะเห็นได้ง่าย ๆ การเกิดมาเป็นมนุษย์นั้นโดยธรรมดาก็ถือว่าประเสริฐแล้ว แต่คุณลุงยังถือกำเนิดมาในตระกูลที่ดี มีเชื้อสายเป็นราชตระกูลทั้งสองฝ่าย คือทั้งท่านปู่และคุณย่า เพียงเท่านี้ก็อาจกล่าวได้ว่า คุณลุงได้เกิดมาดีแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นคุณลุงยังเป็นลูกคนแรกเสียอีก ซึ่งแน่ละเกือบจะเป็นธรรมดา ที่ลูกคนแรกย่อมเป็นสิ่งที่พ่อแม่ปรารถนาและรอคอย ลูกคนแรกจึงมักจะเป็นที่รักสนิทเสน่หาของพ่อแม่แม้กระทั่งญาติพี่น้อง มิใช่แต่เพียงเพราะเกิดมาด้วยความรักและความหวังเท่านั้น ลูกคนแรกยังเป็นผู้ที่เข้ามาร่วมเป็นคู่ทุกข์คู่ยากของพ่อแม่ก่อนใคร ๆ อีกด้วย เพียงแค่นี้ก็พอจะถือได้ว่า คุณลุงนั้นพอเกิดก็เกิดมาดีแล้ว คือดีด้วยชาติตระกูลและพร้อมมูลด้วยความรัก

คุณย่าเล่าให้ฟังว่าคุณลุงเป็นคนดีมาแต่เล็ก พออายุได้ ๑๒ ขวบ ท่านปู่และคุณย่าก็ส่งไปศึกษาในประเทศอังกฤษ ซึ่งนับเป็นบุญและความดีอีกอันในชีวิตของคุณลุง เพราะการไปศึกษาในต่างประเทศสมัย ๔๐ - ๕๐ ปีก่อนโน้นมิใช่จะง่ายดายเหมือนในปัจจุบัน คุณลุงอยู่ในประเทศอังกฤษกว่า ๑๕ ปี ก็สำเร็จการศึกษา กลับมาเป็นที่ชื่นชมของบุพพการียิ่งนัก และเมื่อเข้ารับราชการก็ประกอบอาชีพในสายการคลังเจริญรอยท่านปู่อย่างน่าชื่นชม คุณลุงได้พากเพียรด้วยความอุตสาหะ วิริยะ และซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน จนทำให้คุณลุงประสพความสำเร็จในชีวิตการงานเป็นที่เชิดชูวงศ์ตระกูล โดยได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นมาเป็นลำดับจนได้รับตำแหน่ง ผู้อำนวยการช่วยผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย อันเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูงและมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของชาติมากตำแหน่งหนึ่ง นับว่าชีวิตของคุณลุงได้ทำประโยชน์ให้กับแผ่นดินและสังคมอันควรแก่การยกย่องแล้ว นอกจากนั้นในชีวิตส่วนตัว คุณลุงก็เป็นผู้ปฏิบัติดีมีความเมตตากรุณาต่อทุกผู้คน และยังมีความกตัญญูกตเวทิตาต่อบุพพการีเป็นอย่างสูง สมเป็นอภิชาตบุตรโดยแท้

เมื่อสิ้นท่านปู่ คุณลุงก็เป็นผู้รับภาระดูแลทุกข์สุขของคุณย่าตลอดมาด้วยความรักและห่วงใย คุณลุงไม่เคยจากคุณย่า แม้ว่าต่อมาคุณลุงจะได้แต่งงานมีครอบครัวแล้วก็ตาม ก็เพียงแต่ย้ายมาปลูกเรือนไม้หลังเล็ก ๆ อยู่ในอาณาเขตเดียวกัน คุณลุงปฏิบัติตนเป็นลูกที่ดี เป็นสามีที่รักและเป็นที่เคารพบูชาของลูก ๆ ของคุณลุง แม้ว่าคุณลุงจะเป็นผู้ที่มีฐานะดี มีที่ดินทรัพย์สินและตึกที่สวยงาม แต่คุณลุงก็ไม่ยอมทิ้งคุณย่าไปหาความสุขส่วนตนในบ้านอันสวยงามนั้น คงอาศัยอยู่ในบ้านไม้เล็ก ๆ ซึ่งเก่าลงตามกาลเวลา จนชีวิตคุณลุงหาไม่ ทั้งนี้เพราะคุณลุงต้องการอยู่ใกล้ชิดคุณย่า ด้วยมีความห่วงใยท่านซึ่งชราลงมากและไม่ใคร่แข็งแรง

นัก หลักฐานและทรัพย์สินของคุณลุงที่สรรหาไว้ก็เพียงเพื่อเพิ่มพูนความมั่นคงแก่ครอบครัวของคุณลุงตามแบบฉบับของหัวหน้าครอบครัวที่ดีเท่านั้น.

ต่อญาติพี่น้องลูกหลาน คุณลุงปฏิบัติด้วยความเอ็นดูและเมตตาปรานีโดยสม่ำเสมอ คุณลุงเป็นคนใจดี พวกหลาน ๆ จึงสนิทสนมและชอบคุยด้วย ใครมีทุกข์ไปหา คุณลุงจะสนใจช่วยเหลืออย่างเต็มที่ มิใช่แต่เฉพาะกับพี่น้องลูกหลานหรือวงศาคณาญาติเท่านั้น ต่อบุคคลอื่น ๆ ก็เช่นกัน คุณลุงเป็นคนโอบอ้อมอารีหรือเรียกว่าเป็นคนใจบุญก็ได้ ชอบอุปการะคน และคุณลุงเป็นนักประชาธิปไตยเต็มตัว ไม่เคยรังเกียจเดียดฉันท์เลือกชั้นวรรณะ คุณลุงเป็นกันเองกับชนทุกชั้น ฉะนั้นจึงมีผู้มาขอพักพิงเป็นจำนวนมาก พวกเราจึงมักจะเห็นใครต่อใครแปลกหน้ามาพักอยู่ที่บ้านคุณลุงเสมอ บางคราวก็หลาย ๆ คน ทุกคนที่มาขออาศัยพักพิง จะได้รับความกรุณาและความสุขทุกอย่างจากคุณลุง และยังบอกต่อๆ กันไปจนถึงญาติพี่น้องของเขาเหล่านั้นอีก จึงทำให้บรรดาญาติของผู้ที่เคยมาพักพิง ซึ่งโดยมากมีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด ถือเอาบ้านคุณลุงเป็นที่พักพิงกันต่อ ๆ มา คุณลุงก็ให้การต้อนรับด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดียิ่งจากใจจริงเสมอ ยิ่งกว่านั้นแม้จะเป็นเวลาค่ำคืนที่คุณลุงนอนแล้วก็ยังตื่นลงมาต้อนรับโดยมิได้รังเกียจและช่วยจัดหาอาหารให้ด้วย อันความดีและความกรุณาปรานีนี่เองทำให้เกิดความเคารพเลื่อมใสขึ้นอย่างสูงในบรรดาผู้ที่เคยมาอาศัยร่มบุญของคุณลุง จึงต่างพากันเรียกคุณลุงว่า “คุณพ่อ” กันหมด คุณลุงจึงกลายเป็นคุณพ่อที่มีลูกร่วมโลกเป็นจำนวนมาก คุณลุงมีความสุขมากถ้าได้อุปการะหรือช่วยเหลือใครให้เป็นสุข กล่าวได้ว่า “ความสุขของคุณลุงคือทำให้คนเป็นสุข”

ในบรรดาผู้ที่มาพักพิงและขอความอุปการะนี้ คนใดที่รักความก้าวหน้า คุณลุงก็ช่วยส่งเสริมสนับสนุนอุปถัมภ์จนได้ดีมีหลักฐาน เป็นคนดีมีประโยชน์

ต่อสังคมไปก็หลายคน จึงนับว่าคุณลุงเป็นนักประชาธิปไตยและนักสังคมสงเคราะห์ที่ทำประโยชน์ต่อประเทศชาติอยู่เงียบ ๆ คนหนึ่งตลอดมาเหมือนกัน

ความกตัญญูกตเวทิตาและความเมตตาปรานีมีประโยชน์ต่อสังคม ทั้งหมดนี้ ถ้าเรายอมรับว่าเป็นการประพฤติดีแล้ว ก็ต้องนับว่าตลอดชีวิตของคุณลุงนั้นได้ประพฤติดีตลอดมา

แม้กระทั่งในวาระสุดท้ายของชีวิต เมื่อคุณลุงจากพวกเราไป ก็มิได้สร้างทุกข์ให้แก่ผู้อยู่หลังเลย ตรงข้ามกลับสร้างฐานะไว้เป็นปึกแผ่น โดยที่ผู้อยู่หลังจะได้รับความสบายโดยมิต้องลำบาก ทุกคนโศกเศร้าอาลัยรักและสรรเสริญถึงคุณความดีของคุณลุงทุกประการ ฉะนั้นจึงเป็นการจากไปที่ไปดีจริง ๆ

ด้วยเหตุนี้จึงพอจะกล่าวได้เต็มปากกระมังว่า ชีวิตของคุณลุงนี้เป็นชีวิตที่มีแต่ความดี ตั้งแต่เกิดมาดี อยู่ดีและจากไปด้วยความดี เป็นชีวิตที่ลูกหลานควรจะได้สรรเสริญและถือเป็นแบบอย่าง ๆ ยิ่ง ขอผลแห่งกรรมดีที่คุณลุงได้กระทำไว้จงเป็นกุศลส่งให้คุณลุงไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วย หลาน ๆ จึงขอแสดงความเคารพและอาลัยมา ณ ที่นี้ด้วย.

หลาน ๆ

แด่คุณลุงของหลาน

แสนวิโยค
ไม่เคยคิด
ถึงสุดรัก
เพียงแต่พอ
อนิจจัง
จักให้เลี่ยง
ทำไม่ได้
คุณลุงท่าน
แม้สุดท้าย
ไม่อาจทัก
แววปรานี
อนิจจา
โอ้ฉะนี้
ท่านยังควร
แต่คนดี
ก็เพื่อให้
หลานอาลัย
ขอประนม
กุศลบุญ
ส่งวิมาน

โศกสลด
ว่าความตาย
แสนอาลัย
ได้เห็นใจ
อันสังขาร
วิปโยค
หลานอาลัย
เคยปรานี
ด้วยโรคร้าย
กับหลานได้
ก็ยังฉาย
หลานรู้ซึ้ง
ฤามิให้
อยู่อีกนาน
พระเจ้ารัก
สู่สวรรค์
สุดบรรยาย
กรตั้งจิต
หนุนส่งช่วง
แดนสงบ

รันทดจิต
ง่ายจริงหนอ
อยากให้รอ
ยังไม่ทัน
นั้นไม่เที่ยง
มิโศกศัลย์
ในสัมพันธ์
มีเมตตา
ท่านเหนื่อยหนัก
ในภาษา
จากสายตา
ถึงหัวใจ
ใครกำสรวล
เป็นไหนไหน
พรากเอาไป
อันโอฬาร
ออกให้สม
อธิษฐาน
ดวงวิญญาณ
ภพโน้นเทอญ.

จากหลาน

“ถึงคุณลุง”

อนจจาเดือนมนาทสบเกา
คุณลุงเถาต้องมาลบดบสังขาร

หนี้ความทุกข์ไม่ต้องทนทรมาน
ทิ้งลูกหลานไว้เบื้องหลังสังเวชใจ

คุณลุงทำดีไว้ได้กุศล
เลี้ยงผู้คนให้มีสุขและแจ่มใส

ชอบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ใครใคร
มิได้หวังสิ่งใดมอบตอบแทนเลย

คุณลุงรักอ้อ, อ๋อ ก็มากอยู่
อ๋อ,อ้อ รู้แต่แสร้งแกล้งทำเฉย

แอบรักลุงไว้ในใจไม่เปรียบเปรย
และไม่เอ่ยบอกใครให้รู้ความ

เมื่อคุณลุงดับชีวามาจากไป
ยังจะรู้หรือไม่ใคร่ขอถาม

อ้อ, อ๋อ จะเฝ้าเพียรพยายาม
ทำบุญตามส่งไปให้คุณลุง.

จากหลาน

อ๊อ, อ๋อ

วราภา – ผกามาลย์ เกษมศรี

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ

ถ่ายเมื่ออายุ ๑๖ ปี ขณะเป็นนักเรียนอยู่ในประเทศอังกฤษ

พี่เถา

(ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม)

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ คุณลุง (พระยาภะรตราชา) ของพี่เถา ได้รับพระบรมราชโองการจากล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้ไปรับตำแหน่งผู้ดูแลนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ ท่านพ่อของพี่เถา (ม.จ. ทองชมภูนุท ทองแถม) ได้ฝากพี่เถาให้ไปเรียนที่ประเทศอังกฤษโดยทุนส่วนตัวพร้อมกับคุณลุงด้วย ขณะนั้นพี่เถาอายุประมาณ ๑๒ ขวบ ถ้าจะพูดกันตามความเป็นจริง พี่เถาได้รับการศึกษาจากโรงเรียนของประเทศอังกฤษอย่างสมบูรณ์ คือเริ่มตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา (Prep. School) ตลอดไปจนจบชั้นอุดมศึกษา ได้รับปริญญา B.A. จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ซึ่งทุกคนย่อมจะทราบได้ดีว่า มหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็นสถานที่เก่าแก่และมีชื่อของอังกฤษมากเพียงใด

ในสมัยนั้น การเดินทางไปต่างประเทศไกลๆ เช่นประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปหรืออเมริกาเราต้องใช้เรือเป็นพาหนะ การไปประเทศอังกฤษครั้งนี้เราต้องอยู่ในเรือประมาณเดือนกว่า ข้าพเจ้าอยู่แคบินเดียวกับพี่เถา ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในเรือ พี่เถาได้ให้ความดูแลเอาใจใส่ต่อข้าพเจ้าเสมือนพี่ชายที่ดีอันจะพึงอนุเคราะห์แก่น้องในกรณีต่างๆ อยู่ตลอดเวลา คอยเอาใจใส่เมื่อถึงเวลากินเวลานอนให้ได้รับความสะดวกสบายทุกประการ และเป็นทั้งเพื่อนเล่นในยามว่าง ทำให้สนุกสนานเพลิดเพลินอยู่ตลอดระยะการเดินทาง จนลืมคิดว่าเรากำลังจากบ้านมา มีบางครั้งสังเกตได้ว่าพี่เถารู้สึกคิดถึงบ้าน เพราะพึ่งจากท่านพ่อ คุณแม่ (ม.ล. หญิงแฉล้ม ทองแถม) และน้องๆ มา แต่พี่เถาก็ไม่เคยปริปากหรือแสดง

ความอาทรให้เห็น เพราะเกรงจะทำให้คุณลุงและคุณป้าเกิดความวิตกห่วงใย และข้าพเจ้าก็ได้ช่วยพยายามที่จะทำให้พี่เถาหายเหงา ด้วยการชวนไปเล่นบนดาดฟ้าหรือหาความเพลิดเพลินอื่น ๆ เช่นการพูดคุยเล่นกับผู้โดยสารในวัยเดียวกันกับเราเป็นต้น

เมื่อไปถึงอังกฤษ พี่เถาพักอยู่กับเรา ไม่นานนักก็ต้องไปโรงเรียน เพื่อให้มีความรู้ภาษาอังกฤษพอเพียงที่จะเข้าเรียนในโรงเรียน Prep. School ต่อไป โรงเรียนแรกที่ไปนี้ เป็นโรงเรียนเช้าไปเย็นกลับ อยู่ใกล้สถานทูตไทย ข้าพเจ้าได้มีโอกาสอยู่ร่วมบ้านเดียวกันอีก ๑ ปี เราจึงยิ่งสนิทสนมและเห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น

ในปีต่อมา พี่เถาก็พร้อมที่จะเข้า Prep. School คุณลุงได้จัดส่งไปเข้า Cheam School, Surrey ซึ่งเป็น Prep. School ที่มีชื่อเสียงอยู่ในอันดับหนึ่งของอังกฤษ เป็นโรงเรียนกินนอน หยุดเทอมจึงจะกลับมาพักอยู่กับคุณลุงในลอนดอน ระยะนี้ข้าพเจ้าได้พบพี่เถาตอนโรงเรียนปิดเทอมเท่านั้น แม้ว่าเราจะไม่ได้พบกันบ่อย ๆ อย่างแต่ก่อน แต่เราก็คงยังติดต่อกันทางจดหมาย ทุกคราวก่อนโรงเรียนหยุด เราต้องเตรียมแผนการที่จะทำด้วยกันในเวลาฮอลิเดย์เสมอ

Prep. School ที่พี่เถาเรียนนี้ เป็นโรงเรียนเดียวกันกับที่เจ้าฟ้าชายชาลส์แห่งอังกฤษเคยได้ทรงศึกษาอยู่ แต่สถานที่ตั้งต่างกัน ทั้งนี้เพราะในปีต่อ ๆ มา โรงเรียนได้ขยายกิจการให้กว้างขวางขึ้น โรงเรียนเดิมสถานที่คับแคบ จึงได้ย้ายมายังที่ ๆ ตั้งอยู่ในปัจจุบันนี้ ขณะที่พี่เถาเรียนอยู่ก็มีคนไทยอีกท่านหนึ่งที่ได้อยู่ร่วมเวลากัน ท่านผู้นั้นคือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภัสสรวงศ์

นอกจากการเรียนที่พี่เถาทำได้ไม่แพ้นักเรียนอื่น ๆ แล้ว ในด้านกีฬาพี่เถายังมีความสามารถเกินกว่าเพื่อนนักเรียนอื่นที่เรียนอยู่ในสมัยเดียวกันอีก

พี่เถาเล่นกีฬาให้โรงเรียนเกือบทุกประเภท เช่น รักบี้ ต่อยมวย ฟุตบอล คริกเคต และฟันดาบ ทั้งครูก็ยกย่องว่าพี่เถาเป็นตัวเด่นในด้านกีฬาต่าง ๆ ด้วยผู้หนึ่ง

พี่เถาอยู่ที่ Cheam ได้ ๓ ปี พอดีอายุครบเข้า Public School จึงได้ย้ายมาเข้า Haileybury ซึ่งเป็น Public School ชั้นนำโรงเรียนหนึ่งของโรงเรียนประเภทนี้ ที่นี่มีคนไทยอยู่ร่วมเวลากับพี่เถาคือ ประหยัด บุรณศิริ ส่วนขจร สิงหเสนี มาเข้าก่อนพี่เถาออก จึงนับว่าขจรได้อยู่ร่วมเวลากับพี่เถาได้ไม่นานนัก ที่ Haileybury พี่เถาก็ได้ทำชื่อเสียงในด้านกีฬาอีก ครานี้ได้เป็นถึง House Captain (ประธานกีฬารักบี้) นอกจากนี้ยังได้เป็นหัวหน้านักเรียน (Prefect) คนหนึ่งของคณะ Colvin ซึ่งเป็นชื่อคณะที่พี่เถาอยู่

เมื่ออายุครบกำหนดต้องออกจาก Haileybury ก็สอบผ่านเข้า Emmanuel College มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เพื่อศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ ในปีพ.ศ. ๒๔๗๖ ในปีนั้นมีคนไทยเข้ามหาวิทยาลัยเคมบริดจ์พร้อมกับพี่เถาอีก ๒ คนคือ สุนทร หงส์ลดารมภ์ (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ) และข้าพเจ้า

เมื่อเข้าไปปีแรกได้พบผู้ที่เรียนอยู่ก่อนแล้วหลายคนเช่น รอง ศยามานนท์ (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย) สนั่น สุมิตร (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิสามัญศึกษา) กษม จาติกวนิช (ปัจจุบันเป็นรองผู้จัดการใหญ่บริษัทเชลล์แห่งประเทศไทย) ม.ร.ว. ทวยเทพ เทวกุล (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ) และประหยัด บุรณศิริ (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ) จึงนับว่าท่านเหล่านี้ได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมาหลายสิบปีแล้ว แม้กระทั่งทุกวันนี้เมื่อได้พบปะกันที่ไร ต่างก็ต้องถามข่าวคราวซึ่งกันและกันอยู่เสมอ เพราะยังนึกถึงวันเวลาเก่า ๆ ที่ได้เคยสนิทสนมติดต่ออยู่ร่วมกันมานานปี

ตอนอยู่เคมบริดจ์พี่เถาและข้าพเจ้าได้มาอยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าพี่เถาจะอยู่ Emmanuel College และข้าพเจ้าอยู่ St. Catharine's ก็ตาม แต่ก็ยังพบปะกันบ่อย เพราะเป็นมหาวิทยาลัยเดียวกัน ถ้าไม่มีการเรียนเราจะพบกันเมื่อใดก็ได้ คล้าย ๆ กับเมื่อแรกมาถึงอังกฤษใหม่ ๆ การเรียนในวัยเด็กต่างกับการเรียนขั้นมหาวิทยาลัยมากมาย บางทีวันหยุดก็ต้องทำงานที่ค้างอยู่ให้เสร็จทั้งยังหวังผลงานปลายปีให้ดีที่สุดด้วย เราจึงได้พบกันเท่าที่โอกาสจะอำนวยให้

ชีวิตที่เคมบริดจ์นอกจากจะเรียนแล้ว ยังต้องมีการสมาคมระหว่างเพื่อนนิสิตด้วยกัน เราจะต้องมีเวลาสังสรรค์พบปะกันทั้งเพื่อนร่วม College และจาก College อื่น ๆ ด้วย พี่เถาได้แสดงให้เห็นว่า เป็นผู้มีนิสัยโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนฝูงทุกคน และผู้ที่ได้มาติดต่อพบปะ ต่างก็พอใจและนิยมน้ำใจอันกว้างขวางเป็นกันเองของพี่เถาทั้งนั้น พี่เถาคบกับคนได้ทุกชั้น นับตั้งแต่ลูกมหาเศรษฐีไปจนกระทั่งคนตัดผม ช่างตัดเสื้อ ฯลฯ เขาเหล่านี้ต่างก็ชอบพอพี่เถามาก ลูกชายเจ้าของโรงงานยี่ห้อ "Chivers" ซึ่งมีชื่อเสียงของอังกฤษ ได้เคยพาไปชมสวนผลไม้หลายชนิดที่เมือง Histon ใกล้เคมบริดจ์ สวนเหล่านี้มีอาณาเขตกว้างใหญ่สุดลูกหูลูกตา ปลูกผลไม้ไว้เพื่อส่งโรงงานทำแยมผลไม้ต่าง ๆ จำได้ว่าวันนั้นรสของสตรอแบร์รี่อร่อยมาก ต่างก็สนุกสนานกันทุกคน แม้ช่างตัดผมและช่างตัดเสื้อก็ได้เชิญพี่เถาไปเลี้ยงอาหารที่บ้านของตน เขาได้ให้การต้อนรับอย่างดี ต่างก็มีความชื่นชมในตัวพี่เถามาก

ห้องของพี่เถาที่ College จะมีเครื่องดื่มนานาชนิดพร้อมอยู่เสมอ ผู้ใดรู้สึกหิวกระหายเครื่องดื่มชนิดใด ก็จะแวะไปหาพี่เถา และพี่เถาไม่เคยให้ใครต้องผิดหวังเลยสักครั้ง ทั้งแสดงความยินดีและเต็มใจต้อนรับทุกคนและทุกเวลา

เมื่อหยุดหน้าร้อน เราต่างก็แยกย้ายไปพักกันตามเมืองต่าง ๆ ในอังกฤษ ซึ่งผู้ปกครองนักเรียนเป็นผู้จัดหาให้ บางบ้านก็ไปอยู่รวมกันหลายคน บ้างก็ไปมาหาสู่กันเสมอ คราใดที่พี่เถาพบคนไทย พี่เถาจะต้องให้ความสนิทสนมเป็นกันเอง ต้อนรับเลี้ยงดู ทำตัวเป็นพี่ชายคนโต เลี้ยงดูจนอิ่มหนำสำราญทุกที พวกเราต่างก็นิยมชมชอบอัธยาศัยอันดีงามของพี่เถามาก นอกจากให้ความเอื้ออารีแล้ว พี่เถายังมีนิสัยชี้เกรงใจคนอื่น เกรงว่าเขาจะต้องลำบากเพราะตัวเองเป็นต้นเหตุ บางทีเมื่อหยุดพักฤดูร้อน ถ้ามีเพื่อนมาหาพร้อมกันหลายคน พี่เถาจะซื้อตั๋วหนังให้เจ้าของบ้าน เปิดโอกาสให้เขาได้ไปหย่อนใจนอกบ้าน ส่วนตัวพี่เถาก็ทำหน้าที่พ่อครัวใหญ่ ทำอาหารเลี้ยงดูพวกเรา ฝีมือปรุงอาหารก็อร่อย การต้อนรับก็ดี บรรยากาศมีแต่ความอบอุ่นและสนุกสบาย ช่วยทำให้พวกเราเพิ่มความเป็นกันเองและสนิทสนมกันยิ่งขึ้น

เมื่อพี่เถามาเข้าเคมบริดจ์ก็เลิกสนใจกีฬาต่าง ๆ ทั้งนี้สันนิษฐานว่า คงจะเป็นเพราะต้องรับผิดชอบในการเรียนมากขึ้น ต้องมีการสังคมกันบ้างระหว่างเพื่อนฝูง และประการสุดท้ายที่สำคัญที่สุดก็คือสายตาของพี่เถาสั้นลง ไม่ดีเหมือนก่อนถึงต้องใส่แว่นตา ทำให้ไม่สะดวกต่อกิจกรรมที่ต้องใช้ความว่องไวมาก ๆ เลยทำให้เกิดความท้อถอยที่จะเล่นกีฬาต่อไป คิดว่าถ้าพี่เถายังคงเล่นกีฬาต่อมาในขณะที่เรียนอยู่เคมบริดจ์ด้วย จะเป็นการแน่นอนเหลือเกินว่า ภายหลังที่พี่เถาสำเร็จการศึกษากลับมาเมืองไทยแล้ว เราจะมีนักกีฬาชั้นนำเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง และจะช่วยเป็นหัวแรงในงานด้านการกีฬาให้แก่ประเทศไทยได้เป็นอย่างดี

เมื่อได้ข่าวอาการป่วยของพี่เถา ก็ได้รีบไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลทันที เพราะตลอดเวลาไม่เคยได้ยินข่าวเจ็บป่วยขนาดเข้าโรงพยาบาลเลย ทำให้คิดว่าคงจะเป็นโรคอะไรที่หนักหนา มิฉะนั้นพี่เถาคงไม่ยอมเข้าโรงพยาบาลเป็นแน่ แต่พอ

ไปถึงเห็นพี่เถาพูดจายิ้มแย้มแจ่มใสสนุกสนานดี ทำให้เบาใจ คิดว่าอีกไม่ช้าคงหายกลับบ้านได้ บังเอิญตอนนั้นมีงานยุ่งก็เลยไม่ได้ไปอีก ต่อมาไม่ถึงอาทิตย์ก็ได้ข่าวมรณกรรมของพี่เถา ทำให้รู้สึกสลดใจและเสียใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่คาดฝันเลยว่าจะรวดเร็วถึงเพียงนี้ ได้พยายามหักห้ามความอาลัยรักถึงพี่เถาด้วยใช้เหตุผลนานาประการ อันเป็นผลที่จะต้องเกิดขึ้นตามกฎของธรรมชาติ และเมื่อย้อนนึกถึงคำพังเพยที่ว่า "คนดีนั้นตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้" ทำให้เกิดเบาใจและสบายใจขึ้นอย่างประหลาด เพราะแน่ใจเหลือเกินว่า พี่เถานั้นแม้จะอยู่ในภพใด ก็จะประสบแต่ความสุขสบาย ความทุกข์อันใดจะไม่มาแผ้วพานได้ เพราะกรรมดีทั้งหลายแหล่ที่พี่เถาได้ทำไว้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา คงจะช่วยคุ้มครองผู้ที่รักยิ่งของพี่เถาในภพนี้ด้วย.

กัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ มหาราชสยาม

ถ่ายเมื่อเป็นนักศึกษาอยู่ในวิทยาลัยเอ็มมานูเอล

แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์

เพื่อนแท้จริงนั้นหายาก

ข้าพเจ้ายังจำวาระแรกในเดือน กันยายน ๒๔๖๖ ที่ได้พบ ม.ร.ว. ทองเถา ทองแถม ณ ที่บ้านของพระยาภะรตราชา ที่กรุงลอนดอน ในสมัยที่ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ดูแลนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ ผู้ที่ได้รับเชิญไปร่วมรับประทานอาหารไทยในวันนั้น เป็นคณะนักเรียนที่พึ่งได้เดินทางไปถึงอังกฤษ คือ ม.จ. อาทิตย์อุทัย และ ม.จ. วงศานุวัตร เทวกุล ม.จ. โกลิต กิติยากร คุณประจวบ บุรานนท์ คุณวิเชียร และข้าพเจ้า ม.ร.ว. ทองเถา ขณะนั้นเป็นนักเรียนอยู่ที่ Cheam School (โรงเรียนเดียวกับที่ Prince Charles ไปเข้าเรียน) โดยมี ม.จ. โกลิต และข้าพเจ้าไปถึงใหม่ ๆ และกำลังคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอน และค่อนข้างจะเหงาหงอยอยู่มาก ม.ร.ว. ทองเถา ซึ่งอาศัยอยู่บ้านท่านเจ้าคุณ ก็รับทำหน้าที่ดูแลเราทั้งสองด้วยอัธยาศัยไมตรีอย่างสนิทสนมเหมือนหนึ่งเป็นเพื่อนรุ่นเดียวกันที่รู้จักกันมาแต่ก่อน ทำให้เราได้รับความเพลิดเพลินคลายความเศร้าใจไปอย่างมาก ต่อจากนั้น "พี่" เถา ก็กลับไปโรงเรียน ท่านโกลิตและข้าพเจ้าก็ไปเรียนภาษาอังกฤษแล้วไปเข้าโรงเรียน ข้าพเจ้าไม่ได้พบพี่เถาอีกจนกระทั่ง ๓ ปีภายหลัง เมื่อไปเข้าวิทยาลัย Haileybury พร้อมกัน และอยู่เรียนด้วยกันเป็นเวลา ๕ ปี แล้วก็ไปศึกษาด้วยกันอีกในมหาวิทยาลัย Cambridge

ในระยะที่เป็นนักเรียนอยู่ด้วยกันนี้ ได้ทำให้เกิดความสนิทสนมรู้จักนิสัยใจคอกันเป็นอย่างดี ไม่ช้าไม่นาน "พี่" เถา ก็กลายเป็น "อ้ายเถา" คุณประหยัด

ก็กลายเป็น "อ้ายหยัด" ตามวิสัยของเพื่อนสนิทชิดชอบที่รักใคร่กัน ซึ่งคลุกคลีกันทั้งในการเที่ยวเตร่และในการเล่นกีฬา ระหว่างที่ยังเป็นนักศึกษาอยู่ ทั้งเล่นในทีมเดียวกันและอยู่คนละทีมแข่งขันกัน เช่น เทนนิส squash racket และรักบี้

ชะตาของพี่เถาและข้าพเจ้ารู้สึกว่าจะมีทางเดินร่วมกันตลอดเวลา จะแยกจากกันก็เฉพาะชั่วระยะหนึ่ง ๆ ไม่นานนัก เพราะเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ก็กลับมาทำงานในกระทรวงการคลังด้วยกัน หากแต่พี่เถาเข้าทำงานในกรมศุลกากร ข้าพเจ้าทำงานในกรมสรรพากร แต่แล้วเราก็ร่วมทำงานในธนาคารแห่งประเทศไทยพร้อมกันในที่สุด

พี่เถาเป็นผู้ที่มีนิสัยโอบอ้อมอารี ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูงและในกิจการงานมีความหนักแน่นและเชื่อมั่นในหน้าที่และความรับผิดชอบของตน มีความเคร่งครัดในระเบียบงาน ไม่ชอบทำตนเป็นที่เด่นหรือออกหน้าออกตา หากแต่ชอบหมกมุ่นเอาใจใส่กับงานในหน้าที่ความรับผิดชอบเงียบ ๆ ทำงานสุดความสามารถด้วยความสุจริตที่หาเปรียบเทียบได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยนี้ จึงเป็นผู้ที่ได้รับความนับถือและความนิยมชมชอบทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยทั่วกัน ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่า ข้าพเจ้ามีความรู้สึกเศร้าโศกมากเพียงใดที่ได้สูญเสียเพื่อนรักโดยไม่นึกฝัน.

ประหยัด บรณศิริ

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๑

จดหมายเหตุ
เรื่อง
การจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

หลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ)
แปลจากเรื่อง

A European version of the revolution in Siam (๑)
at the end of the reign of King Phra Narayana, 1688 A.D.

บทนำ

เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจเรื่องราวในจดหมายเหตุฉบับนี้กว้างขวางยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าใคร่ขอบรรยายความตามที่เป็นมาให้ทราบไว้ชั้นหนึ่งก่อน คือเมื่อพุทธศักราช ๒๒๒๘ (ค.ศ. ๑๖๘๕) พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส (๒) ได้ทรงแต่งทูตมีมองซิเออร์ เดอ โชมอง เป็นเอกอัครราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงสยาม (๓) เป็นครั้งแรก เนื่องในการนี้ ได้มีผู้เขียนจดหมายเหตุขึ้นไว้ ๒ ฉบับ เอกอัครราชทูตเขียนเองฉบับหนึ่ง อีกฉบับหนึ่งบาทหลวงตาชาด์ นักพรตตนหนึ่งในคณะนักพรตทั้ง ๖ ที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสโปรดให้ไปกับมองซิเออร์ เดอ โชมองเป็นผู้เขียน จดหมายเหตุทั้ง ๒ ฉบับนี้ได้มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษสอดด้วยภาพรูปชั้นและพิมพ์เสร็จเมื่อสัก ๒ ปีมานี้ (๔)

---

(๑) จดหมายเหตุฉบับนี้ รวบรวมจากบรรดาจดหมายต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๘ ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๘๙ ซึ่งส่งไปจากประเทศสยาม และจากฝั่งทะเลคอร์แมนเดล (Cormandel) ชั้นเดิมเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส แต่ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน แล้วมีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ที่ผู้แปล ๆ เป็นไทยนี้ แปลขึ้นจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ

(๒) พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

(๓) สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

(๔) จดหมายเหตุฉบับที่ท่านอ่านอยู่นี้ เข้าใจว่าคงเขียนขึ้นในราวเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๒๓๒ หรือหลังจากนั้นไม่นานนัก

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช ๒๒๓๐ (ค.ศ. ๑๖๘๗) พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงแต่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงสยามอีกเป็นคำรบ ๒ ด้วยเมื่อคราวพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงแต่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงสยามคราวก่อนนั้น พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงแต่งทูตฝากมองซิเออร์ เดอ โชมองมาเจริญทางพระราชไมตรีตอบถึงประเทศฝรั่งเศส ครั้นตอนที่ทูตไทยกลับ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงทรงแต่งให้มองซิเออร์เดอลาลูแบร์ต เป็นเอกอัครราชทูต พร้อมด้วยมองซิเออร์ เซเบเรต์ ตามไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบยังประเทศสยามอีกคราวหนึ่ง การไปของทูตครั้งนี้ คณะทูตได้นำบรรดานักพรตผู้ชำนาญวิชาคำนวณไปด้วยถึง ๑๒ คน เพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสตังและสอนวิชาคำนวณแก่คนไทยในพระนครศรีอยุธยาและละโว้ นอกจากพวกนักพรตแล้ว ยังมีเหล่าทหารทั้งตัวนายและพลทหารอีกเป็นจำนวนมากที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสส่งไปในงบทูต จดหมายเหตุเรื่องการเจริญทางพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงสยามครั้งที่ ๒ นี้ บาทหลวงตาชาด์เป็นผู้เขียนอีกฉบับหนึ่งเป็นภาษาฝรั่งเศส และได้พิมพ์เสร็จเมื่อราว ๖ เดือนมาแล้ว บาทหลวงตาชาด์ผู้นี้ได้ไปในคณะทูตฝรั่งเศสซึ่งมีมองซิเออร์ เดอลาลูแบร์ต เป็นหัวหน้า พร้อมกับทูตไทย ในตอนกลับยังได้เชิญอักษรสาส์นของทูตไทยมาถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสกับพระสังฆราชาธิราช (โป๊ป) ด้วย บาทหลวงตาชาด์กลับถึงกรุงปารีส เมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) และได้เข้าเฝ้าถวายอักษรสาส์นฉบับนี้ต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ครั้นถึงเดือนมกราคม ๒๒๓๒ (ค.ศ. ๑๖๘๙) จึงเดินทางไปยังกรุงโรม เพื่อเฝ้าถวายอักษรสาส์นของทูตไทยอีกฉบับหนึ่งต่อพระสังฆราชาธิราช แล้วต่อมาในเดือนมีนาคมศกเดียวกัน จึงได้เตรียมเดินทางไปยังกรุงสยามอีกเป็นคำรบ ๓ แต่เรื่องราวจะเป็นอย่างไรต่อไปหาทราบไม่

จดหมายเหตุทั้ง ๓ ฉบับนี้ ต่างเอ่ยถึงพระราชบุตรีองค์หนึ่งของพระเจ้า

กรุงสยามรัชกาลก่อน ในสมัยที่พระองค์ยังดำรงพระชนมชีพอยู่ แต่มิได้มีข้อความตอนหนึ่งตอนใดกล่าวถึงเหตุการณ์อันน่าสยดสยองที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ท่านเลย เป็นแต่ข้าพเจ้าได้อ่านพบในจดหมายต่าง ๆ ซึ่งมีผู้เขียนส่งข่าวคราวมายังประเทศฝรั่งเศส บรรยายพฤติการณ์ที่พระราชบุตรีพระองค์นั้นถูกปลงพระชนม์อย่างน่าทุเรศยิ่งกว่าพระบิตุลาและพระอนุชาบุญธรรมของพระองค์ (๑) ตามข่าวคราวที่ได้ทราบจากจดหมายเหล่านั้นมีว่า เมื่อออกพระเพทราชาคิดกำจัดพระราชอนุชา ๒ พระองค์ กับพระราชบุตรบุญธรรมของพระเจ้ากรุงสยาม ผู้ซึ่งเป็นเจ้านายที่อาจจะขัดขวางตนในการตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้สำเร็จสมความปรารถนาแล้ว ก็สั่งให้เอาพระราชบุตรีทั้งที่มีอยู่เพียงพระองค์เดียวนั้นยัดใส่ในถุงกำมะหยี่ใบใหญ่ แล้วทุบพระเศียรด้วยท่อนจันทน์ อันเป็นไม้ที่นิยมว่าเป็นของสูง และโยนทิ้งลงไปในแม่น้ำ การที่ออกพระเพทราชาให้ปลงพระชนม์พระราชบุตรีพระเจ้าแผ่นดินโดยวิธีนี้ เพราะถือว่าการปลงพระชนม์เจ้านายฝ่ายในผู้เป็นราชตระกูลแห่งกรุงศรีอยุธยานั้น จะทำโดยปราศจากความเคารพอย่างสามัญชนหาได้ไม่ ดังนี้ผู้ปลงพระชนม์จึงต้องกระทำตามประเพณีชั้นสูง เพื่อให้สมพระเกียรติยศที่เป็นเจ้านาย และมิให้ราชตระกูลเศร้าหมองต้องเสียพระชนม์ด้วยมือบุคคลชั้นต่ำหรือเครื่องประหารอย่างอื่น ๆ (๒)

พระเจ้ากรุงสยามเสด็จสวรรคตเมื่อพระชนมายุได้ ๕๙ พรรษา และ

---

(๑) ตอนนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้ว่า “พระราชอนุชา ๒ พระองค์นั้น สอบได้ความว่า เจ้าฟ้าอภัยทศ พระองค์หนึ่ง พระอินทราชาหรือพระองค์อินท์ พระองค์หนึ่ง พระราชบุตรบุญธรรมนั้นคือ พระบีย์ะ”

(๒) ตอนนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้ว่า “เรื่องที่ว่าปลงพระชนม์พระราชบุตรีนี้ เป็นความเท็จทั้งสิ้น เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพพระราชบุตรีสมเด็จพระนารายณ์ ต่อมาได้เป็นพระมเหสีสมเด็จพระเพทราชา มีพระราชโอรสทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าตรัสน้อย ถึงรัชกาลหลังเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ ออกทรงผนวชเป็นรูปชี ประทับอยู่ที่ตำหนักริมวัดพุทไธศวรรย์ มาสิ้นพระชนม์ต่อในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๒ มีจดหมายเหตุเรื่องงานพระศพโดยพิสดาร ซึ่งหอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์แล้ว”

มีจดหมายเหตุหลายฉบับที่ได้ตีพิมพ์ไว้เป็นภาษาฝรั่งเศส กล่าวยกย่องสรรเสริญพระราชอัธยาศัยของพระองค์อย่างมากมาย ที่ได้ทรงเป็นพระมหากษัตราธิราชอันสุดประเสริฐ ปกครองราชอาณาจักรสยามด้วยความเที่ยงธรรม พระองค์มีพระวรกายค่อนข้างเล็กกะทัดรัดสมพระองค์ พระราชอัธยาศัยก็ละมุนละม่อมเป็นที่ติดต้องใจแก่บรรดาชาวต่างประเทศ พระกำลังวังชาแข็งแรงว่องไว จนความเกียจคร้านซึ่งมักจะเป็นอุปนิสัยของกษัตริย์และเจ้านายฝ่ายบูรพทิศ มิอาจมาครอบงำพระองค์ได้ ดังนี้จึงนับว่าพระองค์มีพระอุปนิสัยตรงกันข้ามกับเจ้านายองค์อื่น ๆ คือโปรดเสด็จประพาสบ่า เพื่อทรงกีฬาคล้องช้าง ระหว่างที่ประทับในพระราชวัง ก็ใฝ่พระทัยบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเกี่ยวแก่การทะนุบำรุงบ้านเมืองและประชาชนพลเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข มิได้ทรงกระหายที่จะก่อการศึกสงครามรกรานผู้ใด เพราะทรงเห็นว่า จะเป็นการทำลายล้างประชาชนพลเมืองของพระองค์ที่ทรงรักอย่างยวดยิ่ง ให้พินาศทรุดโทรมลงไป แต่ถ้าแม้ประชาชนพลเมืองข้าขอบขัณฑสีมาของพระองค์ คิดการกบฏกระด้างกระเดื่อง หรือราชอาณาจักรใกล้เคียงแสดงอาการหมิ่นพระเดชานุภาพแม้สักเล็กน้อย ก็ไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดเลยที่จะมีพระทัยอาฆาต มุ่งมาดปราบปรามเสียจนราบคาบ เพื่อไว้พระนามได้ยิ่งไปกว่าพระองค์ นอกจากนี้พระองค์ยังเป็นเจ้านายที่ใฝ่พระทัยศึกษากิจการต่าง ๆ อยู่เสมอ และด้วยพระปรีชาญาณอันเฉียบแหลมลึกซึ้งนี้ถ้าได้ทรงตั้งพระทัยจะศึกษาเล่าเรียนสิ่งไร ก็ย่อมจักทรงศึกษาเล่าเรียนได้จนสำเร็จเป็นอย่างดีโดยง่ายดาย และมีพระทัยโอบอ้อมอารีสมฐานะแห่งกัลยาณมิตรโดยพร้อมมูล พระจริยาวัตรเหล่านี้แหละ เป็นเครื่องเชิดชูพระเกียรติคุณของพระองค์ กระทำให้พระองค์เป็นที่เคารพนับถือแก่เหล่าประเทศใกล้เคียง เป็นที่ยำเกรงแก่เหล่าบัจจามิตร และเป็นที่นิยมรักใคร่ของประชาชนทั่วทุกตัวคน พระองค์มิได้หมกมุ่นในปาปจริตชนิดที่ดองกมลสันดานของเจ้านายฝ่ายบูรพทิศอยู่

ไม่เว้นพระองค์ ส่วนบรรดาเสนาอำมาตย์ราชมนตรีของพระองค์เล่า ถ้าทรงเห็นว่าผู้ใดหลงละเลิงอยู่แต่ในความรื่นรมย์จนเกินควร พระองค์เป็นต้องลงราชทัณฑ์อย่างหนัก ฉะนั้นความลุ่มหลงมัวเมาในสตรีเพศอันเป็นนิสัยซึ่งเจ้านายฝ่ายบรพทิศไม่สามารถจะเอาชำนะและถอนตัวได้ จึงมิได้มีประจำอยู่ในพระกมลสันดานแม้แต่น้อยเลย

อนึ่ง ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ ๆ ได้ทรงศึกษาและประสบความเชื่อที่ผิดพลาดบางประการในพระศาสนาแห่งบรรพบุรุษของพระองค์ พระองค์ไม่ทรงเชื่อตามที่มีผู้เชื่อกันโดยมากว่า พระพุทธเจ้าเสด็จสู่พระปรินิพพานหรือตามบรรดาเกจิอาจารย์กล่าวกันว่า พระพุทธเจ้าทรงเบื่อหน่ายต่อการเสวยศวรรยาธิปัตย์ มีพระพุทธประสงค์จะทรงหลีกพ้นเพื่อลืมความเป็นไปในโลกียวิสัยเสียให้หมดสิ้น ที่สุดจนเรื่องราวซึ่งปราศจากเหตุผลตั้งร้อยพันประการตามพระธรรมเทศนาที่พระสงฆ์แสดง พระองค์ก็มิได้ทรงเชื่อถือ นอกจากอย่างเดียวว่าพระพุทธเจ้านั้นมีจริง และด้วยพระปัญญาบารมีของพระพุทธองค์ ยังทรงปกปักรักษาโลกนี้อยู่ ตลอดจนกิจการทุกสิ่งทุกอย่าง ก็ย่อมจักดำเนินผันแปรไปตามพุทธประสงค์ พระองค์ทรงเจริญพุทธมนต์เพื่อสรรเสริญคุณพระพุทธองค์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์วันละสองเวลา ๆ ละสองชั่วโมงเป็นอย่างน้อย คือในตอนเช้าเมื่อตื่นบรรทมครั้งหนึ่ง กับในตอนค่ำก่อนเข้าที่พระบรรทมอีกครั้งหนึ่ง ความเลื่อมใสศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาของพระองค์ดังกล่าวนี้ มีองค์พยานให้เห็นความจริงได้ ดังปรากฏในพระราชดำรัสซึ่งพระองค์ทรงรับสั่งแก่มองซิเออร์คอนสตันซ์ (๑) อย่างจับใจ เพื่อให้นำความไปแจ้งแก่ทูตฝรั่งเศส เมื่อคราวที่พระองค์ทรงถูกทูตรบเร้าให้นับถือศาสนาคริสตัง มีเนื้อความตามบันทึกของบาทหลวงตาชาด์ ในจดหมายเหตุระยะทางไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุง-

(๑) เจ้าพระยาวิชเยนทร์

ศรีอยุธยา พิมพ์ที่กรุงปารีส เล่ม ๕ หน้า ๓๐๙ และเนื่องด้วยพระราชดำรัสของพระองค์ ประกอบด้วยเหตุผลที่มีน้ำหนักแนบเนียนดีเลิศ ข้าพเจ้าจึงเห็นไม่เป็นการเกินสมควรที่จะนำมาลงไว้ในที่นี้ด้วย ดังข้อความต่อไปนี้

"ความที่จะตอบทูตฝรั่งเศสนั้น ท่านจงรับคำของเราไปบอกเขาเถิดว่า เราขอบพระทัยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเจ้านายของเขายิ่งนัก ที่ได้ทรงแสดงพระราชอัธยาศัยไมตรีมายังเราในพระราชสาส์น และเมื่อข่าวที่พระองค์ท่านโปรดประทานพระเกียรติอันยิ่งใหญ่นี้แก่เรา ได้กระจายไปในนานาประเทศทั่วเบื้องบุรพทิศ จนเราไม่สามารถจะหาคำใดมาขอบพระทัยให้เพียงพอแก่ความรู้สึกได้ แต่กระนั้นเรื่องนี้เอง กลับทำให้เรากระวนกระวายใจเป็นล้นพ้น ที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระสหายของเราได้ทรงเสนอสิ่งที่ยากยิ่งแก่เรา โดยเรามิได้เคยเกี่ยวข้องรู้เห็นในสิ่งนั้นมาแม้แต่เล็กน้อย เราจึงขอยกให้อยู่ในพระปัญญาบารมีของพระองค์ ผู้เป็นพระคริสตมหาราชโดยเฉพาะ ได้ทรงพิจารณาด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพของพระองค์เองเถิดว่า การที่เราจะเปลี่ยนลัทธิศาสนา อันบุคคลทั่วทั้งประเทศของเรา ต่างนิยมนับถือและปฏิบัติกันมาเป็นเวลา ๒๒๒๙ ปี โดยมิได้ว่างเว้นนั้น จะเป็นการยากเย็นและเป็นเหตุสำคัญอันยิ่งยวดสักเพียงไหน

อนึ่ง เรารู้สึกพิศวงงงงวยอยู่ว่า ไฉนพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระสหายของเรา จึงมาใฝ่พระทัยนักหนาในเรื่องที่เกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งแม้แต่ตัวพระผู้เป็นเจ้าเองก็ดูเหมือนไม่ใคร่สนพระทัยในเรื่องนี้นัก ใครจะนิยมนับถือลัทธิศาสนาของพระองค์หรือไม่ ก็สุดแต่ความเห็นดีเห็นชอบตามความรู้สึกนึกคิดที่เกิดแก่จิตใจของเขา ไม่ใช่พระผู้เป็นเจ้าดอกหรือ ที่ทรงสร้างสวรรค์พิภพ พร้อมทั้งสรรพสิ่งสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ กับให้คนมีกาย มีใจ แต่ต่างกันในทางความคิดและนิสัยสันดาน ใครจะนับถือศาสนาอะไร หรือกราบไหว้บูชาสิ่งใด

ย่อมแล้วแต่ใจสมัคร สรุปแล้วผลที่สุดคนทุกชาติทุกภาษาต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตามกฎแห่งธรรมชาติอันเดียวกันสิ้นทั้งมวล

ความเป็นอยู่ของมนุษย์ปุถุชน ในการถือศาสนา เป็นหมู่เป็นคณะรวมเป็นอย่างเดียวกันก็ดี หรือแตกต่างกันก็ดี เป็นสิ่งที่พระผู้เป็นเจ้าอาจดลบันดาลให้เป็นไปตามพระทัยของพระองค์เองทั้งสิ้น ดังนี้เราจะไม่ควรเชื่อละหรือว่าพระผู้เป็นเจ้าอันแท้จริงทรงมีพระประสงค์ให้เรายอพระเกียรติพระองค์ท่านด้วยพิธีและการเคารพบูชาต่างๆกัน และกระทำโดยนานาชาติให้มากที่สุดเท่าที่จะพึงมี ด้วยลัทธิและการสรรเสริญเยินยอของแต่ละชาติที่ไม่เหมือนกัน ความสวยสดงดงามและความหลายหลากที่เราพึงชมอย่างดูดดื่มอยู่ในธรรมชาติ จะเลวไปกว่าของทิพย์และไม่เป็นที่สบพระทัยแก่พระผู้เป็นเจ้ากระนั้นหรือ”

พระองค์รับสั่งต่อไปว่า “เรารู้เป็นแน่แท้ว่า พระผู้เป็นเจ้าเป็นเจ้าโลกแต่พระองค์เดียว ไม่มีผู้ใดจะมายิ่งใหญ่กว่าได้อีก และเรามีเหตุผลให้เชื่อว่า สิ่งทั้งหลายจักเกิดขึ้น นอกจากพระบัญชาของพระองค์นั้นมิได้ เราจึงขอมอบกายถวายชีวิตพร้อมทั้งราชอาณาจักรของเรา ให้อยู่ในอ้อมพระพาหุและพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดดลบันดาลให้ข้าพระองค์ตลอดทั้งราชอาณาจักรของข้าพระองค์ จงเป็นไปตามพระราชหฤทัยของพระผู้เป็นเจ้าพระองค์นั้นด้วยเถิด”

กษัตริย์ผู้มีประวัติ อุปนิสัย และความคิดเห็นดังที่กล่าวมานี้ ข้าพเจ้าไม่ทราบพระนามที่ถูกต้องแน่นอน เคยพบแต่ในพระราชสาส์นถึงพระสังฆราชาธิราชและพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) ซึ่งมีสำเนาปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุระยะทางฉบับที่ ๒ ของบาทหลวงตาชาด์ คือพระราชสาส์นถึงพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ทรงใช้พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงเทพมหา

นครภูชัย” ส่วนพระราชสาส์นถึงพระสังฆราชาธิราช ทรงใช้พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าเสือเจ้าไทยภูชัย”

พระองค์ไม่เคยลงพระนามในพระราชสาส์นของพระองค์เลย แต่ได้ทรงใช้แผ่นโลหะชนิดหนึ่ง สำหรับจารึกพระราชสาส์นของพระองค์ และการใช้แผ่นโลหะจารึกพระราชสาส์นเช่นนี้ พระองค์ไม่ทรงอนุญาตให้ผู้ใดในราชอาณาจักรของพระองค์ทำเป็นอันขาด ฉะนั้นเมื่อผู้ใดได้พบเห็น จึงทราบได้ทันทีว่าเป็นพระราชสาส์นอันบริสุทธิ์แท้จริงจากองค์พระมหากษัตริย์ คือถ้าเป็นพระราชสาส์นถึงพระมหากษัตริย์ พระองค์โปรดให้จารึกบนแผ่นทองคำ แต่ถ้าถึงผู้น้อยหรือบุคคลชั้นสามัญ โปรดให้เขียนบนแผ่นกระดาษ แล้วประทับพระราชลัญจกรมีขนาดใหญ่น้อยต่าง ๆ กัน ตามฐานานุรูปของผู้ที่พระองค์ทรงมีไปถึง

ส่วนเรื่องที่เกี่ยวกับมองซิเออร์ คอนสตันซ์ นอกจากที่ได้กล่าวในจดหมายเหตุนั้นแล้ว ยังมีเรื่องราวที่ได้จากผู้เขียนอื่น ๆ อีกบ้าง ซึ่งข้าพเจ้าเห็นควรจะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย คือในสมัยที่คอนสตันซ์ยังอยู่ในประเทศอังกฤษก่อนไปมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยามนั้น คอนสตันซ์นับถือลัทธิศาสนาโปรเต๊ส-แตนอย่างเคร่งครัด แต่เมื่อตกมาอยู่กับพวกบาทหลวง จึงถูกพวกบาทหลวงชักจูงให้เปลี่ยนเข้าถือลัทธิศาสนาโรมันคาทอลิก ตั้งแต่นั้นคอนสตันซ์ก็แสดงตัวเป็นชาวฝรั่งเศสตลอดมา จนต้องได้รับทุกข์ถึงตายในวาระสุดท้าย คอนสตันซ์เคยเป็นลูกจ้างทำการค้าขายอยู่ในประเทศสยามกับครอบครัวของมิสเตอร์ ไวต์ พ่อค้าใหญ่ฝ่ายอินเดียตะวันออก แต่บัดนี้ มิสเตอร์ ไวต์ได้กลับจากประเทศสยามไปตั้งบริษัททำการค้าขายอยู่ในประเทศอังกฤษแล้ว ส่วนคอนสตันซ์เมื่อดำเนินอาชีพทางรับจ้างจนมีทุนรอนขึ้น จึงคิดตั้งเนื้อตั้งตัวต่อไป คือในชั้นแรกได้ซื้อเรือกำปั่นลำหนึ่งบรรทุกสินค้าไปเที่ยวขายทางทะเล แต่ยังอับโชค อากาศปรวนแปรจึงต้องนำเรือกลับ คราวที่สองถูกพายุกล้าที่ปากน้ำเจ้าพระยา ทำให้สินค้าเสียหายไป

เป็นจำนวนมาก ครานที่สามถึงแก่เรือแตกที่ฝั่งเมืองมาลาบา ซึ่งนับเป็นคราวเคราะห์ร้ายแสนสาหัส ทรัพย์สมบัติและสินค้าที่มีอยู่ในเรือพินาศไปอย่างไม่เหลือหลอ ที่คงเหลือติดตัวอยู่บ้างก็แต่เงินไม่เกิน ๒,๐๐๐ เครานี เหตุอันน่าสลดใจนี้ กระทำให้คอนสตันซ์ได้รับทุกข์ทรมานอย่างน่าทเรศ ที่ต้องเสือกคลานอยู่บนฝั่งทะเลนั้นเอง จะเป็นเวลาระหว่างหลับหรือตื่นบอกไม่ถูก คอนสตันซ์รู้สึกพิศวงเป็นอย่างยิ่ง ด้วยได้แลเห็นภาพมนุษย์คนหนึ่งท่าทางสง่าผ่าเผย สมเป็นผู้ทรงเดชานุภาพมายืนมองและยิ้มแย้ม แล้วกล่าวด้วยน้ำเสียงอันอ่อนหวานว่า “กลับเถิด, เจ้าจงกลับไปตามทางเดิมที่เจ้ามานั้นเถิด” ถ้อยคำตามที่คอนสตันซ์ได้ยินนี้ ทำให้คอนสตันซ์นอนไม่หลับตลอดคืน เพราะเมื่อก่อนที่ตนจะออกทำการค้าขาย ก็ได้มีพวกพ้องเพื่อนฝูงหลายคนทักท้วง ฉะนั้นคอนสตันซ์จึงเผ้าคิดที่จะหาทางกลับประเทศสยามแต่อย่างเดียว

พอรุ่งขึ้นเช้า ขณะที่คอนสตันซ์เดินไปมาอยู่ริมชายทะเล ครุ่นคำนึงถึงสิ่งที่ตนได้ประสบมาเมื่อตอนกลางคืน แต่ยังไม่ทราบว่าจะคิดอ่านประการใด ก็พอดีแลเห็นสุภาพบุรุษนายหนึ่ง สวมเสื้อผ้าที่เปียกน้ำชุ่มไปทั้งตัว เดินหน้าเศร้าเข้ามาหา บุรุษผู้นี้มิใช่ใครอื่น คือท่านราชทูตในพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเมื่อกลับจากประเทศเปอร์เซียได้ถูกพายุซัดเรือแตกติดอยู่ ณ ที่เดียวกัน ส่วนทรัพย์สิ่งของเป็นอันตรายสูญหายหมด คงเหลือแต่ชีวิตรอดมาได้เท่านั้น คนทั้งสองนี้พูดภาษาไทยเข้าใจกันดี จึงเลยคุ้นเคยกันในฐานที่เป็นผู้พลัดถิ่นด้วยกันแต่นั้นมา และขณะที่ท่านราชทูตได้ปรารภถึงความยากแค้นที่ไม่มีสมบัติอะไรเหลือเลยนั้น ทำให้มองซิเออร์คอนสตันซ์รู้สึกสังเวชในชะตากรรมของท่านราชทูตผู้นี้เป็นอันมาก จึงรับรองว่าตนจะเป็นผู้นำราชทูตกลับประเทศสยามเอง แล้วก็เอาเงิน ๒,๐๐๐ เครานี่ที่เหลือติดตัวอยู่นั้น มาจ่ายซื้อเรือขนาดย่อม ๆ เข้าลำหนึ่ง กับ

เสื้อผ้าเสบียงอาหารเพื่อใช้ในระหว่างเดินทางตามสมควร การที่คอนสตันซ์ปฏิบัติต่อราชทูตสยามเป็นอย่างดีเห็นปานดังนี้ จึงกระทำให้ท่านราชทูตรู้สึกบุญคุณมาตั้งแต่นั้น ครั้นเมื่อคนทั้งสองถึงประเทศสยามแล้ว ราชทูตจึงเข้าไปรายงานตัว และแจ้งข้อราชการตลอดจนเหตุการณ์ที่ตนถูกพายเรือแตกต่อท่านอัครมหาเสนาบดี (๑) และได้เล่าถึงเรื่องราวที่มองซิเออร์คอนสตันซ์ได้อุปการะช่วยเหลือราชทูตตลอดมา เมื่อท่านอัครมหาเสนาบดีได้ทราบว่า คอนสตันซ์เป็นผู้มีน้ำใจโอบอ้อมอารีถึงเพียงนั้น ก็อยากจะรู้จักและได้เห็นตัว ครั้นเมื่อได้พบตามประสงค์แล้ว ก็ยิ่งรู้สึกชอบพอมากขึ้น และรับเอาตัวไว้ใช้ในราชการด้วย ต่อมาไม่ช้านาน คอนสตันซ์ก็ได้เป็นคนสนิทไว้วางใจของท่านอัครมหาเสนาบดีผู้หนึ่ง ท่านอัครมหาเสนาบดีผู้นี้เฉลียวฉลาดปรีชาสามารถในราชการหนักหนา กอปรทั้งเป็นผู้รักสงบ นิยมในความเพลิดเพลิน ท่านมีความยินดีเป็นอันมากที่ได้คนซึ่งมีความสามารถซื่อสัตย์และเอาการเอางานอย่างคอนสตันซ์ผู้นี้ เพราะคราวใดที่ท่านมอบหมายกิจการงานในหน้าที่ของท่านให้ช่วยทำ ก็ทำได้สำเร็จเรียบร้อยทุกคราว ครั้นต่อมาไม่นาน พระคลังผู้เป็นอัครมหาเสนาบดีก็ถึงอนิจกรรม พระเจ้ากรุงสยามจึงมีพระราชประสงค์จะมอบหมายราชการตำแหน่งนี้ให้แก่คอนสตันซ์ทำต่อไป แต่คอนสตันซ์ไม่ยอมรับ โดยกราบทูลว่า ถ้าตนรับจะทำให้บรรดาข้าราชการผู้ใหญ่มีความริษยา ขออย่าได้ทรงพระกรุณาเลื่อนตำแหน่งให้สูงกว่าที่เป็นอยู่เลย เพราะตำแหน่งเดิมนั้น พอแก่ความปรารถนาและมีความสุขสำราญตามสมควรแก่อัตภาพทุกประการแล้ว

ด้วยเหตุที่คอนสตันซ์เป็นผู้มีความสงบเสงี่ยมเจียมตัว มีความเชี่ยวชาญอุตสาหะ ปฏิบัติงานในหน้าที่และจัดการภาษีอากรอันเป็นรายได้ของแผ่นดินโดยเที่ยงธรรม ไม่มักมากในลาภยศ ทะเยอทะยานในตำแหน่งหน้าที่อันสูงศักดิ์ และไม่

---

(๑) เจ้าพระยาพระคลัง

โลภรับของกำนัลของผู้ใด พระเจ้ากรุงสยามจึงทรงไว้วางพระราชหฤทัยในคอนสตันซ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้กิริยามารยาทของคอนสตันซ์ก็สุภาพอ่อนโยนและพยายามเอาอกเอาใจชาวอังกฤษอยู่เสมอ สิ่งไรที่พอมีสิทธิจะทำได้โดยหน้าที่ก็กระทำให้อย่างฐานมิตร คิดจะให้ประเทศสยามกับประเทศอังกฤษได้เป็นไมตรีทำการค้าขายติดต่อกันให้มากยิ่งขึ้น แต่หากยังมีข้ออุปสรรคอยู่บางอย่างจึงยังทำไปไม่สำเร็จ

ในราว ๒ ปีมานี้ คอนสตันซ์ได้ส่งราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าเยมซ์ที่ ๒ มากมาย ล้วนแล้วแต่ที่เป็นของหายากและมีค่าในภาคบุรพทิศทั้งสิ้น ของเหล่านี้ถ้าประมาณเป็นราคาเงินก็อยู่ในราว ๖,๐๐๐ ปอนด์

กล่าวถึงเครื่องราชบรรณาการแล้ว จะหารายใดเยี่ยมไปกว่ารายที่พระเจ้ากรุงสยามทรงแต่งไปถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ เป็นไม่มี โดยถ้าจะคิดมูลค่า ก็คงตกเป็นเงินราว ๖๐,๐๐๐ ปอนด์ ส่วนพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ได้ทรงแต่งเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งประดิษฐ์ขึ้นในประเทศฝรั่งเศสไปถวายพระเจ้ากรุงสยาม เพื่อเป็นปฏิการหลายสิ่งหลายอย่าง มีผ้าห่อไปอย่างงดงาม คือ กระจกเงา นาฬิกาพก นาฬิกาตั้ง และสิ่งของซึ่งมีค่าอีกเป็นอันมาก คิดเป็นราคาเงินเกินกว่า ๓๐๐,๐๐๐ เครานน์ สิ่งของเหล่านี้ไม่มีสิ่งใดที่ดีเลิศเหมาะสำหรับพระเจ้ากรุงสยาม เท่าผ้าปูหลังช้างซึ่งทำด้วยกำมะหยี่ปักดิ้นเงินดิ้นทอง และประดับด้วยไข่มุก ส่วนตามหัวสายสัปคับและห่วงต่าง ๆ นั้น เป็นทองคำล้วนสิ่งของซึ่งงดงามและมีมูลค่าสูงสุดนี้ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระราชทานไปเป็นเครื่องประดับช้างเผือกมิ่งมงคลของประเทศสยาม

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ มหาราชสยาม

จดหมายเหตุ
เรื่องการจลาจลครั้งใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา
และ
การขับไล่ชาวฝรั่งเศสออกจากกรุง

ตามเรื่องราวในจดหมายเหตุต่างๆมีจดหมายเหตุทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับฝรั่งเศส จดหมายเหตุการแต่งทูตไปเจรจาความเมือง และจดหมายเหตุระยะทางไปประเทศสยาม บรรดาที่แพร่หลายขึ้นเมื่อ ๕ ปีล่วงมานี้ พอปรากฏชัดแก่ตาโลกแล้วว่า บรรดานักพรตฝรั่งเศสที่เข้าไปพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น มีกุศโลบายแยบคายอย่างไรบ้าง กุศโลบายดังว่านี้ ผู้ดำริริเริ่มดำเนินการไปได้ ก็ด้วยอาศัยสติปัญญาของชนชาติกรีกผู้ถือศาสนาคริสตัง ชื่อคอนสตันซ์ติน ฟอลคอน ซึ่งชาวฝรั่งเศสพากันยกย่องว่า เป็นผู้มียศศักดิ์สูงส่งจนถึงมีคำนำนามว่า "ฮิส เอ็กซิเล็นซีไมลอร์ดคอนสตันซ์" (๑) มิใช่ใครอื่น คอนสตันซ์ติน ฟอลคอนผู้นี้เกิดที่หมู่เกาะกรีกเกาะหนึ่งชื่อเกาะเซฟาโลนี อันเป็นนิวาสสถานของชนชาวเวนิส บิดาเป็นชาวเวนิส ผู้มีตระกูลอันสูงศักดิ์ และทางฝ่ายมารดาก็เป็นเยาวสตรีแห่งตระกูลอันเก่าแก่ของประเทศนั้นเช่นเดียวกัน ในราว พ.ศ. ๒๒๐๓ (ค.ศ. ๑๖๖๐) เมื่อฟอลคอนมีอายุได้ ๑๐ ปี ก็บังเกิดความรู้สึกสำนึกตนว่า อีกไม่ช้าครอบครัวและตระกูลของตนคงจะต้องถึงแก่ความพินาศทรุดโทรมลง เนื่องแต่ผู้เป็นชนกปล่อยปละละเลย มิได้ฝักใฝ่ทะนุบำรุงผดุงฐานะแห่งตระกูลไว้เป็นล่ำเป็นสัน ฟอลคอนจึงปลงใจจะเที่ยวพเนจรไปในที่ต่างๆ เพื่อแสวงหาโชคลาภของตนโดยลำพัง ด้วยมาแลเห็นว่า ถึงตนจะขืนทนอยู่ไปในบ้านเกิดเมืองเดิม ก็คงไม่สามารถดำเนินชีวิตให้สมแก่ฐานะที่เป็นเทือกเถาเหล่ากอผู้มีตระกูลอันสูงศักดิ์เช่นนั้นได้ ในชั้นต้นฟอลคอนท่องเที่ยวอยู่ในประเทศอังกฤษ และสำนักอยู่ในกรุงนั้นนานหลายปี ภายหลังออกจากประเทศอังกฤษไปยังอินเดียภาคบูรพทิศ แล้วจึงได้มีชาวอังกฤษพ่อค้าคณะ

---

(๑) His Excellency My Lord Constance.

หนึ่ง จ้างให้เป็นผู้แทนบริษัทไปทำการค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ฟอลคอนทำงานอยู่ในบริษัทนี้ไม่กี่ปี ก็ประสบโชคลาภที่ได้รู้จักมักคุ้นกับท่านอัครมหาเสนาบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีผู้เรียกกันว่า "พระคลัง" และเพราะเหตุที่ท่านผู้นี้สังเกตเห็นว่า ฟอลคอนเป็นผู้มีความอุตสาหะวิริยะอย่างเพียบพร้อมสามารถประกอบกิจการงานใด ๆ ได้สำเร็จดังประสงค์ จึงเรียกตัวให้เข้าไปรับราชการอยู่ในบังคับบัญชาของท่าน โดยพฤติการณ์นี้ ต่อมาฟอลคอนก็เลยเป็นคนสำคัญ ซึ่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจำเป็นต้องอาศัยสติปัญญาให้ช่วยเหลือราชการสำคัญ ๆ หลายอย่าง ใช่ว่าพระองค์จะได้ทรงชุบเลี้ยงเพียงฐานที่ทรงพระกรุณาเยี่ยงสามัญชนก็หามิได้ อาศัยเหตุที่ฟอลคอนได้รับการอบรมศึกษามาตามแบบอย่างของชาวยุโรป ประกอบทั้งเป็นผู้มีความรอบรู้ชำนิชำนาญต่อกิจการอันเป็นอติเรกเป็นอย่างดี เพราะได้เคยทำการค้าขายมามากต่อมาก ทั้งในยุโรปและภาคพื้นบรพทิศ ดังนี้จึงเป็นปัจจัยเครื่องส่งเสริมให้ฟอลคอนเพื่องฟูเป็นคนสำคัญในราชการแผ่นดินขึ้นโดยรวดเร็ว ทั้งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็ทรงยกย่องโปรดปราน จนในตอนหลังต่อมา เมื่อพระคลังถึงอนิจกรรมแล้ว พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา จึงโปรดให้เลื่อนตำแหน่งฟอลคอนขึ้นเป็นอัครมหาเสนาบดี ว่าการต่างประเทศแทนพระคลังสืบไป(๑)

---

(๑) คอนสตันซ์ติน ฟอลคอน ผู้นี้ คือเจ้าพระยาวิชเยนทร์ การที่สมเด็จพระนารายณ์ ฯ ทรงชุบเลี้ยงพระราชทานยศศักดิ์ให้จนถึงชั้นเจ้าพระยานาหมื่นเช่นนี้ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรง ฯ รับสั่งว่าเป็นพระปรีชาสามารถในการดำเนินรัฐประศาสโนบายของสมเด็จพระนารายณ์ ฯ โดยแท้ ด้วยขณะนั้นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงยกย่องคอนสตันซ์ติน ฟอลคอนต่อพระองค์ว่า เป็นเชื้อพระวงศ์ได้รับพระราชทานตราชั้นสูง และมีอิสริยยศถึงชั้นคาวน์ต สมเด็จพระนารายณ์ ฯ จึงทรงยกย่องให้ทัดเทียมกัน และสูงกว่ายศคาวน์ตในที่สุด เพื่อสนองพระราชไมตรีต่อพระเจ้าหลุยส์ ฯ และเพื่อเอาใจคอนสตันซ์ติน ฟอลคอนให้มีความจงรักภักดีต่อพระองค์ด้วย

ส่วนพระเจ้าหลุยส์ ฯ ก็เช่นเดียวกัน ที่ได้ทรงยกย่องพระราชทานเกียรติยศแก่คอนสตันซ์ติน ฟอลคอนถึงปานนั้น ก็เพราะทรงมีพระประสงค์จะให้ช่วยเผ็ดทูลกิจการของพระองค์ต่อสมเด็จพระนารายณ์ ฯ และช่วยเหลือสนับสนุนให้ชาวฝรั่งเศสได้มีโอกาสเข้าใกล้ชิดสนิทสนมกับพระองค์ท่านเยี่ยงชาวต่างประเทศทั้งหลาย เพราะขณะนั้น ทั้งอังกฤษและฮอลันดามีทางพระราชไมตรีใกล้ชิดสนิทสนมอยู่ก่อนตน

ส่วนนักพรตคณะนี้ก็ร่วมคิดดำเนินแผนอุบายอยู่ภายในพระราชสำนัก โดยอ้างเหตุขึ้นมาเป็นโล่บังหน้าว่า ตนจะช่วยเหลือฝ่ายไทย เพื่อคิดอ่านให้อ่าวสยามได้หลุดพ้นจากอำนาจการยึดครองของชาวฮอลันดาเสียสักที เพราะชาวฮอลันดามีเกาะมะละกาเป็นปราการมั่นคง กีดขวางการไปมาทางอ่าวสยามอยู่ฉะนั้น ถ้ามีเรือกำปั่นจากอินเดียไปมาค้าขาย หรือจะเดินทางผ่านเข้าไปในอ่าวนี้ พวกฮอลันดาก็คอยแต่จะทำการขัดขวางเรียกเก็บภาษีเอาโดยพลการเสมอ แต่ใคร ๆ ย่อมจักรู้เท่าทันว่า ความมุ่งหมายอันจริงใจของบุคคลจำพวกนี้ มิได้เป็นเช่นนั้นเลย ในชั้นต้นใคร่จะรวบเอาประเทศสยามไว้เป็นราชอาณาจักรของฝรั่งเศสก่อน แล้วภายหลังก็คงจะปฏิวัติลัทธิศาสนา อันเป็นรากเง่าเค้าเดิมของประเทศสยามได้อย่างสะดวกดายฉะนี้ ด้วยความหวังที่จะให้การลุล่วงสมความมุ่งหมาย ชนชาติกรีกซึ่งได้ออกนามมาแล้วนี้ จึงเข้าไปเพ็ดทูลแนะนำพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ไร้พระราชโอรสรัชทายาท มีแต่พระอนุชา ๒ พระองค์ ให้ทรงรับเอาบุรุษหนุ่มบุตรผู้มีตระกูลคนหนึ่ง มาชุบเลี้ยงเป็นพระราชบุตรบุญธรรม เพื่อรับรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ต่อไป บุรุษนี้มิใช่ใครอื่น คือผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมในทางคริสตศาสนามาจากพวกนักพรตฝรั่งเศสที่ได้ทำการสั่งสอนไว้ และในกาลต่อมาบุรุษผู้นี้ก็เป็นปัจจัยก่อให้เกิดการจลาจลอย่างขนานใหญ่นั้นขึ้น

สมัยนั้นชาวฝรั่งเศสออกจะเรืองอำนาจอย่างเต็มที่ และได้ยึดครองเมืองสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นด่านช่องทางเข้าสู่พระราชอาณาจักรสยามไว้ในกำมือแล้วถึง ๒ แห่ง คือ เมืองบางกอกซึ่งมีป้อมปราการใหญ่และมั่นคงประจำอยู่ทางปากน้ำเจ้าพระยาแห่งหนึ่ง กับเมืองมะริด ซึ่งเป็นเมืองพรมแดนอีกแห่งหนึ่ง แม้กระนั้นฝรั่งเศสก็ยังแสดงประหนึ่งว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยามิได้มีปฏิการต่อชนชาวฝรั่งเศสให้สมเกียรติยศและความปรารถนา พระองค์จึงเลยต้องจำยอมมอบ

อำนาจให้บุคคลจำพวกนี้ เข้าควบคุมบังคับบัญชากองทหารรักษาพระองค์ด้วยอีกหน้าที่หนึ่ง

เหตุฉะนี้ จึงมีผู้พากันกระวนกระวายเป็นเดือดเป็นแค้นนักว่า เหตุไฉนบรรดาอำมาตย์ราชเสนาและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกรุงช่างนิ่งดูดาย ปล่อยให้พฤติการณ์ทุจริตอันอาจเป็นภัยพินาศดำเนินอยู่ได้ถึงเพียงนั้น ท่านเหล่านี้ไม่เล็งเห็นบ้างเทียวหรือว่า การที่ฝรั่งเศสตระเตรียมเรือรบสะพรั่งพร้อมด้วยไพร่พลและอาวุธยุทธภัณฑ์ ประหนึ่งจะกระทำศึกสงคราม ย่อมจักมีเลศนัยอันใดสักอย่าง คงมิใช่เพียงแต่จะคอยระวังรักษาผลประโยชน์การค้าขายของพ่อค้าวาณิชชาวฝรั่งเศสอย่างเดียวเท่านั้นเป็นแน่ เพราะถึงแม้ฝรั่งเศสจะมีผลประโยชน์อยู่ในเมืองไทยมากมายเพียงไร ก็ไม่น่าจะถึงต้องลงทุนเสียค่าใช้จ่ายบำรุงกองทัพเรือทั้งกองทัพเป็นการเอิกเกริกใหญ่โตถึงเพียงนั้น อีกประการหนึ่ง จะลงเอาว่าพวกข้าราชการเหล่านี้เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ไม่คุ้นเคยต่อรัฐประศาสโนบายของต่างประเทศโดยต่างพากันหลงงมงายว่า การที่ฝรั่งเศสแต่งเครื่องราชบรรณาการเป็นก่ายกองแล้วล้วนด้วยสิ่งของอันมีค่า ส่งไปถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาอยู่เนือง ๆ นั้น ก็เพื่อจะรักษาทางพระราชไมตรีระหว่างพระเจ้ากรุงศรีอยุธยากับกรุงฝรั่งเศสให้มั่นคงถาวรสืบไปโดยบริสุทธิ์ใจแต่อย่างเดียวก็ไม่ถนัด ด้วยปรากฏว่าบุคคลเหล่านี้ทั่วทุกตัวคนต่างพากันชิงชังถ้อยคำของพวกนักพรตอยู่มาก ที่นักพรตเหล่านี้กล่าวในเชิงประเล้าประโลมใจประชาชนว่า การที่พวกเขาท่องเที่ยวมาจากหนทางอันห่างไกล และต้องทนเหนื่อยยากบากบั่นฝ่าภยันตรายมา ก็ด้วยความจำนงจงหมายเพียงอย่างเดียว ที่จะช่วยเหลืออบรมให้ประชาชนชาวไทยถึงซึ่งความเจริญ มีความรอบรู้ในศิลปวิทยาตามที่รู้กันอยู่แพร่หลายแล้วในทวีปยุโรป เช่น วิทยาศาสตร์ ศัลยศาสตร์ ดาราศาสตร์ และคณิตศาสตร์ เป็นต้น และนอกจากนี้นักพรตยังสามารถชี้ช่องทางชักนำให้สาธุชนขึ้นสู่สวรรค์ได้ด้วย

คำกล่าวเหล่านี้ บรรดาขุนนางข้าราชการในกรุงศรีอยุธยาเห็นว่าเหลวไหล เข้าใจว่าพวกนักพรตแสร้งเอาคำเท็จมาแอบอ้างเพื่อแกล้งให้รัฐบาลสยามล่มจมอย่างได้เคยกระทำมาแล้วแก่ประเทศญี่ปุ่น จนประเทศญี่ปุ่นต้องตกเป็นเมืองขึ้นของสเปญ ซึ่งในสมัยนั้นก็เป็นประเทศที่มั่นคงแข็งแรง มีราชอาณาจักรกว้างใหญ่ไพศาลแห่งหนึ่งในโลก กรณียกิจทำนองเช่นว่านี้ พวกนักพรตตั้งใจทำมากกว่าที่จะบำเพ็ญตนตามพระบัญญัติแห่งพระเยซูคริสต์เจ้า แต่กระนั้นลัทธิศาสนาคริสตังก็ยังเจริญแพร่หลายอยู่มากในประเทศญี่ปุ่น จนถึงกับมีเจ้านายบางพระองค์และบุคคลชั้นสูงๆ บางท่าน รวมทั้งประชาชนพลเมืองตั้งแสน ต่างพากันนิยมนับถือ และยอมตัวเป็นสานุศิษย์ของนักพรตผู้สอนศาสนาเหล่านั้นเป็นจำนวนมาก

ขณะนั้นบรรดาขุนนางข้าราชการฝ่ายกรุงศรีอยุธยา ก็เผาแต่ครุ่นคิดที่จะกำจัดนักพรตเหล่านี้อยู่เงียบ ๆ ยังไม่กล้าจะทำอะไรให้โจ่งแจ้งลงไปได้ ต่อเมื่อไรพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคตแล้ว เมื่อนั้นแหละจึงจะลงมือกวาดล้างอำนาจของชาวต่างประเทศเหล่านี้เสียให้หมดไป

ครั้นถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเริ่มประชวรอยู่ในพระราชวังเมืองละโว้ ข่าวประชวรยังมิทันจะได้ทราบแพร่หลายทั่วถึงกัน อัครมหาเสนาบดีผู้มีนามว่า “เพทราชา” ก็ก่อการจลาจลขึ้น ท่านอัครมหาเสนาบดีผู้นี้ นอกจากมีเกียรติยศเป็นขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งแล้ว ยังมีตำแหน่งเป็นผู้รักษาพระราชวังทั่วทุกแห่ง ทั้งในกรุงศรีอยุธยาและละโว้ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “ออกพระ” ซึ่งนับว่าเป็นเกียรติยศชั้นสูงของเมืองไทย มูลเหตุแห่งการจลาจลตลอดจนวิธีดำเนินการและผลแห่งการจลาจลครั้งนี้ มี

ประวัติการณ์ตามที่ได้มาจากจดหมายรายงานข่าวคราวหลายฉบับ ซึ่งมีผู้เขียนส่งเข้ามาจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) มีข้อความดังต่อไปนี้

ในราตรีกาลวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) ออกพระเพทราชาได้จัดกองทัพมีจำนวนพลมากมาย เข้ายึดและรักษาพระราชวังที่เมืองละโว้ไว้ แล้วก็ตั้งตัวเป็นผู้พิทักษ์รักษาพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน เข้าทำการจับกุมพระราชบุตรบุญธรรมของพระเจ้าแผ่นดินไปคุมขัง และชี้แจงแก่พระราชอนุชาทั้ง ๒ พระองค์ให้ทรงทราบ ว่าการที่ตนทำการครั้งนี้เพื่อจะช่วยป้องกันพระชนมชีพพระเจ้าแผ่นดินให้พ้นจากเงื้อมมือราชศัตรูผู้เป็นกบฏ ตามซึ่งสืบรู้มาว่าได้คอยจะล้างผลาญพระองค์อยู่ แต่แล้วออกพระเพทราชาก็แสร้งไปทูลเจ้านาย ๓ พระองค์นั้นทีละพระองค์ว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวรไม่มีหวังที่จะคงพระชนมชีพได้แล้ว จึงเป็นหน้าที่ของตนที่จะต้องสถาปนาเจ้านายแต่ละพระองค์นั้นขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ การที่ออกพระเพทราชาออกอุบายเช่นนี้ ก็เพื่อให้เจ้านายเหล่านั้น ปล่อยให้ตนดำเนินการตามโครงการที่คิดไว้ได้โดยสะดวก และในที่สุดการก็เป็นผลสำเร็จสมความมุ่งหมายของออกพระเพทราชาทุกประการ

ส่วนมองซิเออร์ คอนสตันซ์ ยังไม่ทราบหนเหนือหนใต้ว่ามีเหตุการณ์เกิดขึ้น และพฤติการณ์ทางในพระราชสำนักจะเป็นไปอย่างไรก็ไม่ทราบเสียเลย มัวแต่จะรีบเข้าไปในพระราชวังด้วยอาการอันเร่งร้อน พร้อมด้วยหมู่มิตรสหายซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสเป็นอันมาก ในจำนวนชาวฝรั่งเศสพวกนี้ มีที่เป็นนายทหารผู้มีชื่อเสียงอยู่ด้วย คือมองซิเออร์ เดอบัวชอง มองซิเออร์ เดอเฟรตะวิล มองซิเออร์ เดอฟูร์บัง มองซิเออร์ วังดรีย์ กับมองซิเออร์ เดอลุยซ์ และก่อนที่คอนสตันซ์จะย่างเข้าในบริเวณพระราชวังนั้น คอนสตันซ์ได้แจ้งความจำนงแก่เจ้าหน้าที่ซึ่งรักษาการรอบนอกพระราชสำนักแล้วว่า จะไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน

แต่เข้าไปยังมิทันจะล่วงล้ำพระทวาร ก็ถูกจับพร้อมกับนายทหารฝรั่งเศสเหล่านั้นทั้งหมด พวกที่ถูกจับเหล่านี้ ต้องถูกส่งตัวไปคุมขังรวมกันไว้ในห้องแห่งหนึ่งภายในพระราชวัง

ครั้นวันรุ่งขึ้น ออกพระเพทราชาจึงให้เบิกตัวคอนสตันซ์เข้าไปพบ และสั่งให้นำความกลับไปบอกนายทหารฝรั่งเศสเหล่านั้นว่า ออกพระเพทราชามิได้มุ่งหมายที่จะจับกุมมาคุมขังอย่างนักโทษ ที่ต้องทำไปก็เพราะได้ทราบว่ามีผู้ประพฤติผิดคิดมิชอบ กำลังจะก่อการกบฏประทุษร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน ในระหว่างนี้ยังสืบสวนไม่ได้ความแน่ชัดว่า ใครเป็นผู้มีมลทินเกี่ยวข้องในการนี้บ้าง จึงจำเป็นต้องควบคุมตัวคนสำคัญ ๆ ไว้เสียก่อน จนกว่าจะสืบสวนได้ความปรากฏชัดเจนต่อไป "ส่วนตัวท่านมองซิเออร์ คอนสตันซ์" ออกพระเพทราชาพูดอย่างเฉียบขาด "ฉันขอกำชับว่า ท่านต้องนำความตามถ้อยคำที่ฉันพูดนี้ ไปแจ้งให้นายทหารฝรั่งเศสเหล่านั้นฟังให้ถูกต้อง จะต่อเติมเสริมสอดอย่างไรอีกไม่ได้เป็นอันขาด และขอบอกให้รู้ตัวเสียด้วยว่า เวลาที่ท่านพูดจากันนั้น ฉันคงจะให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปคอยสอดส่องด้อมฟังอยู่ด้วยเป็นแน่" การที่ออกพระเพทราชาให้มองซิเออร์ คอนสตันซ์ เข้าไปพบปะเยี่ยมเยียนชาวฝรั่งเศสพวกนี้ เป็นอุบายที่จะไม่ให้ชาวฝรั่งเศสแค้นเคืองและคิดการต่อสู้ป้องกันตัว ส่วนมองซิเออร์ คอนสตันซ์ เมื่อได้รับคำสั่งเช่นนั้นแล้ว ก็นำความไปแจ้งแก่ชาวฝรั่งเศสตามคำสั่งของออกพระเพทราชาทุกประการ

สมัยนั้นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยามีกองทหารรักษาพระองค์หลายกองด้วยกัน แต่กองหนึ่งเป็นชาวยุโรปที่ไปจากประเทศต่าง ๆ ล้วน และโดยมากเป็นชนชาติฝรั่งเศส ทหารกองหนึ่ง ๆ มีจำนวนพล ๑๕๐ คน มีนายทหารฝรั่งเศสเป็นผู้บังคับบัญชา กองทหารเหล่านี้ประจำอยู่ที่ทะเลชุบศรใกล้ ๆ กับเมืองละโว้ และที่ทะเลชุบศรนี้ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาได้ทรงสร้างพระที่นั่งไว้องค์หนึ่ง เพื่อเป็นที่

ประทับทรงพระสำราญพระราชอิริยาบถ ฉะนั้นออกพระเพทราชาจึงได้จัดส่งกองทัพมีไพร่พลจำนวนมาก ไปตั้งค่ายคอยทีอยู่ที่ตำบลนั้น เพื่อเมื่อสบโอกาสจะได้ทำการทันท่วงที อยู่มาอีก ๒ วัน ออกพระเพทราชาก็ให้ทหารกองหนึ่งคุมตัวนายทหารฝรั่งเศสที่คุมขังอยู่ในเมืองละโว้กับมองซิเออร์ คอนสตันซ์ มากักขังไว้ที่ที่นั้นด้วย

ต่อจากนี้ ออกพระเพทราชาก็ให้เบิกตัวมองซิเออร์ คอนสตันซ์ ออกมาหา และกล่าวบริภาษด้วยถ้อยคำอันหยาบช้าสามานย์ว่า มองซิเออร์ คอนสตันซ์เป็นผู้คิดทรยศกบฏต่อพระมหากษัตริย์และรัฐบาลสยาม แล้วก็สั่งให้ทำทารุณกรรมด้วยประการต่าง ๆ ตามวิธีที่เคยทำกันมา และซ้ำยังแสนสาหัสกว่านั้นด้วย เพื่อเป็นการขู่บังคับให้คอนสตันซ์ยอมระบุชื่อผู้ที่สมรู้เป็นใจ ช่วยเหลือดำเนินอุบายอันทุจริต คิดจะให้พระมหากษัตริย์นิยมนับถือศาสนาคริสตัง และจะให้กรุงสยามตกอยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศส แต่เมื่อได้เพียรทรมานอยู่หลายชั่วนาฬิกาแล้ว จึงให้นำตัวพระราชบุตรบุญธรรมออกมาตัดพระเศียร แล้วก็เอาเชือกร้อยพระเศียรผูกห้อยคอมองซิเออร์ คอนสตันซ์ ไว้ ราวกับผูกผ้าพันคอแบบยุโรป

ออกพระเพทราชาเริ่มทำทารุณกรรมแก่มองซิเออร์ คอนสตันซ์ มาตั้งแต่วันที่ ๒๘ พฤษภาคม รุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ และ ๓๐ คอนสตันซ์ยังต้องถูกทรมานเช่นนั้นอีก นับว่าเป็นการทรมานอย่างทารุณร้ายกาจซึ่งสุดแล้วแต่จะนึกทำเอา ส่วนพระเศียรพระราชบุตรบุญธรรมก็ยังคงให้ผูกแขวนคออยู่ตลอดวันตลอดคืน มองซิเออร์ คอนสตันซ์ ต้องถูกทรมานอย่างแสนสาหัสอยู่ด้วยอาการเช่นเดียวกันจนวันที่ ๔ มิถุนายน จึงถึงแก่ความตายด้วยความทุกข์ทรมานนั้น

ทรัพย์สมบัติและสัมภาระต่าง ๆ ตลอดจนครอบครัวของคอนสตันซ์ต้องถูกจับยึด และให้ส่งครอบครัวไปกักขังไว้ในคุก ส่วนตัวนางผู้เป็นภรรยานั้นให้เบิกตัวมาพิสูจน์สอบสวนหลายอย่างหลายประการโดยปราศจากความปรานี ทั้ง

ไม่แจ้งเหตุผลต้นปลายให้ทราบด้วยว่า มีความประสงค์อย่างไรจึงทำเช่นนั้น แล้วในที่สุดก็ให้ทรมานด้วยประการต่าง ๆ อยู่หลายวัน จึงส่งตัวไปคุมขังไว้ในคุก และจำจองด้วยโซ่ตรวนเครื่องพันธนาการทั้งมือและเท้าอยู่เป็นเวลารวม ๓ เดือน เมื่อพ้น ๓ เดือนแล้ว จึงให้ลดฐานะภรรยาและครอบครัวของคอนสตันซ์ทั้งหมดลงมาเป็นทาส และเพราะทาสก็เป็นชาติสกุลอันต่ำช้านาบดสอยู่เพียงพอแล้ว ออกพระเพทราชาจึงผ่อนผันให้ถอดโซ่ตรวนและปลดปล่อยออกจากคุกไป

ที่จริงออกพระเพทราชามุ่งหมายอยู่แล้วว่า จะขึ้นครองราชสมบัติเสียเอง ฉะนี้เมื่อตนคิดการสำเร็จโทษพระราชบุตรบุญธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน และกำจัดมองซิเออร์คอนสตันซ์ได้แล้ว จึงเริ่มหาวิธีที่จะกำจัดพระอนุชาสองพระองค์ผู้เป็นเจ้านาย ซึ่งน่าจะเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานขั้นต่อไป วิธีที่ออกพระเพทราชาคิดกำจัดพระอนุชาจนเป็นผลสำเร็จ ก็ด้วยการออกอุบายหลอกลวงให้พระอนุชาแต่ละองค์ต่างทรงมั่นพระทัยไว้ผิดว่า ออกพระเพทราชาจะช่วยเหลือชิงราชสมบัติมามอบให้แก่ตน แต่เนื่องจากเหตุการณ์ยังไม่สงบราบคาบ จึงจำเป็นต้องให้เสด็จย้ายไปประทับอยู่เสียที่ทะเลชุบศรชั่วคราว เพื่อออกพระเพทราชาจะได้จัดการทางพระนครให้เป็นที่เรียบร้อยก่อน พระเจ้าน้องยาเธอผู้มีเคราะห์กรรมทั้งสองพระองค์ จึงพะวงหลงเชื่อในกลอุบายของออกพระเพทราชาอย่างง่ายดาย และพากันออกเดินทางมุ่งตรงไปยังสถานที่นั้น แต่พอเสด็จไปไม่ได้ถึงไหน พวกที่ออกพระเพทราชาสั่งไปซุ่มซ่อนไว้ ก็เข้ากลุ้มรุมสำเร็จโทษเสียทั้งสองพระองค์ แม้จนผู้ใกล้ชิดมิตรสหายซึ่งติดตามไปด้วย ก็ต้องพลอยรับเคราะห์กรรมถูกจับไปขังคุกบ้าง ถูกประหารด้วยอาการเช่นเดียวกับพระองค์บ้างตาม ๆ กัน

กรณียกิจขั้นต่อจากนี้ก็คือ ออกพระเพทราชากระทำตนเป็นปฏิปักษ์ต่อชนชาติที่นับถือศาสนาคริสตังทั่วทุกคน เพื่อขับไล่ให้ออกไปนอกพระราชอาณาจักร และเพื่อสะดวกแก่การดำเนินงาน ออกพระเพทราชาจึงบังคับชาวโปรตุเกสผู้

นับถือศาสนาคริสตังทั้งหมดให้อพยพออกไปอยู่รวมกันที่เกาะย่อมๆ แห่งหนึ่ง ซึ่งไม่ไกลจากพระราชอาณาจักรสยาม และคาดโทษไว้ด้วยว่า ถ้าผู้ใดพยายามหลบหนี จะฆ่าเสียให้สิ้น

ส่วนชนชาติอังกฤษก็พลอยได้รับเคราะห์ถูกซึ้งเคียดเกลียดชัง และมิหนำซ้ำกลับเป็นชาติแรกที่ต้องถูกริบทรัพย์และจับไปขังคุกก่อนเพื่อน แต่ส่วนชนชาติฝรั่งเศสซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและละโว้นั้น ในตอนต้น ๆ ออกพระเพทราชามิได้กระทำการประทุษร้ายโดยเปิดเผยอย่างไร เพราะมีกำลังอยู่เป็นจำนวนมาก จะทำเหมือนอย่างชนชาติอื่น ๆ ไม่ถนัด จึงใคร่จะลอบลงมือทำแก่พวกที่อยู่ในบางกอกและมะริดโดยมิให้ทันรู้ตัวเสียทีหนึ่งก่อน แล้วจึงจะโจมตีโดยเปิดเผยภายหลัง ชาวฝรั่งเศสคนสำคัญซึ่งตกค้างอยู่ทางทะเลชุบศรในเวลานั้น คือ มองซิเออร์ เดอคาร์จีส์ และมองซิเออร์ เฟรตะวิล นายทหารม้า มองซิเออร์ เดอวงดรย มองซิเออร์ เดอลุยซ มองซิเออร์ แบรสเลย อนยเนยร กบอนยเนยร ผู้มีชื่ออีกคนหนึ่ง ชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ยังไม่สามารถจะหลบหนีจากเมืองละโว้ไปได้ จนในภายหลังจึงบังเกิดความรู้สึกว่า ถ้าการจลาจลลุกลามยิ่งขึ้น ตนก็จะต้องถูกรับเคราะห์เหมือนอย่างชนชาติที่ถือศาสนาคริสตังอื่น ๆ ซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ตามที่ต่างๆ ในพระราชอาณาจักรนั้นบ้าง ดังนี้ชาวฝรั่งเศสเหล่านั้นจึงตัดสินใจพากันหลบหนีไป และเป็นเคราะห์ดีอยู่หน่อยที่หนีรอดไปได้จนถึงโรงงานบริษัทฝรั่งเศส การที่มุ่งหนีไปยังบริษัทนี้ก็เพื่อจะลงเรือกำปั่นหรือเรือใด ๆ ของบริษัทล่องไปยังที่ตั้งกองทหารฝรั่งเศส ซึ่งประจำอยู่ที่เมืองบางกอก และแจ้งเหตุการณ์ต่อมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ แม่ทัพฝรั่งเศส ซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารกองนี้ให้ทราบ แต่ออกพระเพทราชาได้รับรายงานข่าวนี้เสียก่อน จึงรีบดำเนินการป้องกันทันท่วงทีเพื่อมิให้หนีต่อไปได้ โดยได้ส่งกองทัพมีจำนวนพลราว ๖,๐๐๐ หรือ ๗,๐๐๐ คนสรรพเครื่องศัสตราวุธ พร้อมที่จะกระทำสงคราม มาดักขัดขวางคอยทีอยู่

ถึงแม้นายทหารฝรั่งเศสสองสามนายนี้ จะมีความองอาจกล้าหาญจนเป็นที่สรรเสริญเยินยอในหมู่ชนชาวฝรั่งเศสอยู่มากมายเพียงไร ยังไม่วายที่จะตระหนกตกใจ เพราะพอถึงเวลาเช้าตรู่ก็แลเห็นกองทัพไทยตั้งขนาบหน้าหลัง อยู่ห่างจากกรุงศรีอยุธยาราว ๒๔๐ เส้น เพื่อขัดขวางมิให้กองทัพฝรั่งเศสตีหักเข้ากรุงศรีอยุธยาได้ เมื่อเข้าตาจนดังนี้แล้ว ทหารฝรั่งเศสจึงต่างปลงใจที่จะพลีชีพบากบั่นกระทำการต่อสู้อย่างทรหดโดยมิได้คิดแก่ชีวิต แต่ในไม่ช้าก็มีขุนนางไทยออกมาขอเจรจาและรับรองว่าการที่ไทยยกกองทัพมาทั้งนี้ มิได้มีเหตุการณ์ร้ายแรงอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ที่มาก็เพื่อคอยพิทักษ์รักษาและให้ความปลอดภัยแก่ชาวฝรั่งเศสเท่านั้น แล้วในที่สุดจึงเชิญชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ให้กลับไปยังเมืองละโว้ โดยอ้างว่าพระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งให้หา เมื่อนายทหารฝรั่งเศสเห็นการจะไม่รุนแรง และยิ่งได้ฟังถ้อยคำอันอ่อนหวานเช่นนั้นจึงยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี เพราะถึงแม้จะทำอย่างอื่นก็เห็นไม่ไหว ทั้งจำนวนพลฝรั่งเศสก็มีอยู่น้อยจนไม่สามารถจะเปรียบปานและต้านทานกำลังกองทัพไทยซึ่งมีไพร่พลเป็นก่ายกองนั้นได้ ฝรั่งเศสพวกนี้ในวันแรกก็ดูได้รับความกรุณาปรานีและเอาอกเอาใจเป็นอย่างดี แต่พอถึงวันที่สองการเป็นไปอย่างกลับหน้าเป็นหลัง คือทุกคนต้องถูกเปลื้องผ้าผ่อน แล้วเอาตัวผูกโยงกับหางม้าให้เดินเปลือยกายตามกันไปจนถึงเมืองละโว้ด้วยอาการอันน่าทุเรศเป็นอย่างยิ่ง และใช่แต่เท่านั้น แม้ระหว่างทางที่เดินไป ยังถูกทารุณกรรมต่างๆ นานา จนมองซิเออร์ แบรสเลย์ ซึ่งเป็นนายช่างวิศวกรรมไม่สามารถจะทนความเจ็บป่วยได้ จึงถึงแก่ความตายกลางทาง ส่วนผู้ที่มีชีวิตทนรอดไปได้ ยังต้องรับทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสตลอดทางไป พอถึงเมืองละโว้ พวกไทยก็จัดการเอาโซ่มาล่ามคอติดกันไว้เป็นคู่ ๆ แล้วส่งตัวไปจำขังที่ในคุก แม้บรรดาบ่าวไพร่และครอบครัวของคนพวกนี้ ตลอดจนชาวฝรั่งเศสที่ยังตกค้างอยู่ทางเมืองละโว้ ก็ต้องถูกจำขังด้วยอาการเช่นเดียวกัน

ออกพระเพทราชาคิดทำการทั้งนี้ด้วยความพากเพียรและลี้ลับที่สุด ซึ่งใครๆ ต่างพากันพิศวง และแม้ชาวฝรั่งเศสที่อยู่ในบางกอกและเมืองมะริดเองก็ไม่ทราบวี่แววว่าจะเกิดเหตุการณ์เช่นนั้นในกรุงศรีอยุธยาและละโว้ทั้ง ๒ พระนครนี้ขึ้นเลย

เมื่อออกพระเพทราชาทำการสำเร็จถึงขั้นนี้แล้ว จึงคิดที่จะกำจัดชาวฝรั่งเศสเสียให้หมดสิ้นไป ไม่ด้วยวิธีใดก็วิธีหนึ่งจนได้ แต่ที่จะกระทำเป็นการเปิดเผยซึ่งหน้านั้น คงเกรงพลาดพลั้งจึงแสร้งเพทุบายใช้หม่อมปาน ซึ่งเมื่อก่อนเกิดเหตุนี้สักปีหนึ่ง เคยเป็นราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีต่อประเทศฝรั่งเศส และเมื่อกลับจึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่พระคลัง หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า อัครมหาเสนาบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา ให้ล่องลงไปยังเมืองบางกอก เพื่อหลอกลวงมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ แม่ทัพฝรั่งเศสให้ขึ้นไปหา โดยกำชับให้พระคลังแจ้งแก่มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ว่า พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะหารือในข้อราชการบางอย่าง ให้รีบเข้าไปยังเมืองละโว้เร็วที่สุดที่จะเร็วได้

แม่ทัพฝรั่งเศสผู้นี้ ไม่ทราบว่าได้เกิดการจลาจลใหญ่หลวงขึ้นอย่างบ่จุบันทันด่วนเช่นนั้น จึงมิได้ระแวงสงสัยว่าจะมีเลศนัยอย่างไร เลยพาซื่อเชื่อถ้อยคำของพระคลังอย่างสนิทว่า พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งให้หาตนจริง เพราะแต่ก่อนมาเคยมีรับสั่งให้หาอยู่บ่อยๆ ดังนี้ ในวันที่ ๗ มิถุนายน ท่านแม่ทัพจึงลงเรือจากเมืองบางกอก ม่งตรงไปยังกรงศรีอยธยาเป็นการด่วน แต่พอเดินทางไปได้ไม่ทันจะถึง ๒๔๐ เส้น ก็ประสบเหตุวิปริตต่างๆ จึงพลันรู้สึกว่าตนหลงกลออกพระเพทราชา และคงได้รับภัยอย่างใหญ่หลวงเป็นแน่ มิฉะนั้นไฉนเลยจะต้องมีเรือใหญ่น้อยพรักพร้อมไปด้วยไพร่พลเครื่องศัสตราวุธ บีนผาหน้าไม้ติดตามห้อมล้อมไปจนถึงกรุงศรีอยุธยาเล่า และมิหนำซ้ำเมื่อเรือถึงท่า เจ้าหน้าที่ก็ยังรีบนำไปขึ้นเสลี่ยงที่ปกปิดเสียจนมิดชิดฉับพลัน และหามไปยังเมืองละโว้ทันที ระหว่าง

ทางที่ไปนั้นมีกองทหารถือศัสตราวุธคอยระวังรักษาอยู่เป็นจำนวนมาก พฤติการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ กระทำให้ท่านแม่ทัพทวีความตื่นเต้นประหลาดใจยิ่งขึ้นเป็นลำดับ เพราะแต่ก่อนแต่ไรมา เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะพบปะ หรือมีพระกระแสรับสั่งให้หา ก็ไม่ถึงต้องเร่งร้อนหรือมีกองทหารติดตามเป็นเกียรติยศไปเหมือนคราวนี้ เคยแต่เผ้าได้โดยอิสระเสรี ไม่ต้องมีผู้หนึ่งผู้ใดคอยติดตามควบคุม

ครั้นถึงเมืองละโว้ คนพวกนี้ก็พาท่านแม่ทัพตรงไปยังพระราชวังทันที หาได้ยอมปล่อยไปพักผ่อนหย่อนใจให้สดชื่น ณ สำนักของบรรดานักพรตฝรั่งอย่างแต่ก่อนไม่ ที่จริงท่านแม่ทัพก็อยากจะไปไต่ถามให้รู้ต้นสายปลายเหตุอยู่เหมือนกัน เพราะสังเกตเหตุการณ์เห็นเป็นที่น่าแปลกใจมาก ในวันที่ท่านแม่ทัพถึงเมืองละโว้นั้น มีพวกขนนางไทยมาเยี่ยมเยียนหลายคน พอรับประทานอาหารเย็นเสร็จ ออกพระเพทราชาก็เข้ามาเยี่ยมและสนทนาด้วย แต่เรื่องที่พูดจากันนั้นมีตอนหนึ่งที่ออกพระเพทราชากล่าวอย่างไว้อำนาจ และแสดงท่าทางอันเย่อหยิ่งยะโสผิดกว่าเคยว่า “พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดให้ประหารชีวิตมองซิเออร์ คอนสตันซ์ เสียแล้ว เพราะพิจารณาเป็นสัตย์ว่า กระทำความผิดล่วงพระราชอาชญาในหน้าที่ราชการ ซึ่งทรงไว้วางพระราชหฤทัยหลายบทหลายกระทง และบัดนี้ได้มีพระราชประสงค์จะให้ท่านแม่ทัพรับตำแหน่งนั้นแทน เพราะเคยทรงเชื่อถือไว้วางพระราชหฤทัยว่า ท่านเป็นคนซื่อสัตย์ มีกตเวทิธรรมและความรอบรู้ในกิจการบ้านเมืองดีมาก”

ออกพระเพทราชากล่าวต่อไปว่า “ขณะนี้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยากำลังทำสงครามกับเมืองญวนและลาว จำเป็นต้องเรียกระดมทหารฝรั่งเศสส่งออกไปสมทบกับกองทัพไทย เพื่อรวมกำลังกันเข้าโจมตีตัดกำลังข้าศึกไม่ให้เข้ามาย่ำยีพระราช

อาณาจักรสยามได้” ออกพระเพทราชายังเสริมท้ายอีกว่า “ทางเมืองมะริดข้าพเจ้าก็ได้บอกไปยังมองซิเออร์ บรูฮัม เจ้าเมือง ให้รีบส่งกองทหารฝรั่งเศสมายังเมืองละโว้ด้วยเหมือนกัน” คำกล่าวเหล่านี้ มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ พอจะรู้เท่าทันว่าเป็นอุบายของออกพระเพทราชาเพื่อล่อลวงให้เขาหลงอย่างที่เคยทำคราวก่อน ซ้ำเขายังได้รับคำบอกเล่าอย่างกระจ่างแจ้งจากเพื่อนฝูงหลายคนที่ออกพระเพทราชาให้มาเยี่ยมเยียน ตลอดจนนายทหารผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาอีกหลายนาย ก็ได้ส่งข่าวมาให้ทราบเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นที่แน่ชัดว่า ผลแห่งการที่ตนเป็นผู้ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงไว้วางพระราชหฤทัย กลับเป็นภัยอันใหญ่หลวงแก่ตนขึ้นเช่นนั้นแล้ว มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ก็ต้องคิดบ่ายหน้าหนี และตอบออกพระเพทราชาไปตามที่นึกคิดได้ในบัดดลนั้นว่า

“ตัวข้าพเจ้านี้ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้เป็นเจ้านาย ได้ทรงแต่งตั้งให้มารับราชการสนองพระเดชพระคุณในพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา เมื่อพระองค์มีพระราชประสงค์อย่างไร ข้าพเจ้าก็จะปฏิบัติตามพระราชประสงค์ทุกเมื่อ แต่ข้าพเจ้าจำเป็นต้องกลับบางกอกก่อน เพื่อนำกองทัพฝรั่งเศสขึ้นมาด้วยตนเอง เพราะถ้าเพียงแต่บอกให้ส่งลอย ๆ นายทหารซึ่งบังคับบัญชากองทหารแทนตัวข้าพเจ้าอยู่ทางนั้น คงไม่ยินยอมถอนทหารออกจากป้อมปราการเป็นแน่”

คำกล่าวของมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ตอนนี้น่าจะมีเหตุผลที่ควรฟังโดยปราศจากข้อโต้แย้ง ออกพระเพทราชาจึงยอมปล่อยตัวกลับ แต่คงยึดบุตรชาย ๒ คนที่ติดตามไปด้วยไว้เป็นตัวจำนำ เพื่อให้มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ปฏิบัติการไปตามคำมั่นสัญญาต่อไป ก่อนหน้าที่มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ จะออกจากเมืองละโว้ ออกพระเพทราชาพยายามเกี่ยวเข็ญให้เขียนจดหมายไปถึงมองซิเออร์ เดอบรูฮัม เจ้าเมืองมะริดด้วย แต่มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ กลับตอบบ่ายเบี่ยง เพื่อให้ออกพระเพทราชายับยั้งไม่เกี่ยวเข็ญว่า “แม้จะเป็นจดหมายของข้าพเจ้าก็ตาม

ถ้าไม่มีทหารฝรั่งเศสถือไปแล้ว มองซิเออร์ เดอบรูฮัม คงไม่เชื่อถือและปฏิบัติตามอย่างแน่นอน”

แต่ถึงจะหลีกเลี่ยงเบี่ยงบ่ายอย่างไรก็เปล่าประโยชน์ ออกพระเพทราชาคงบังคับให้เขียนจนได้ เพราะขณะนั้นมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ตกอยู่ในที่คับขันไม่มีทางหลีกเลี่ยงเลย แม้กระนั้นยังได้พยายามพลิกแพลงลายมือและรูปลักษณะแห่งตัวอักษรให้วิปลาสคลาดเคลื่อนไปจากที่เคย ที่สุดจนประโยคประธานและสำนวนโวหาร ก็ดัดแปลงเสียจนพ้นเยื่นเย้อผิดปรกติ เพื่อเมื่อมองซิเออร์ เดอบรูฮัม ได้รับจดหมายนี้แล้ว จะได้ทราบทันทีว่า มีปริศนาลี้ลับเคลือบแฝงซึ่งไม่บังควรจักเชื่อถือเป็นความจริง และบังเอิญเคราะห์ดีนักหนาที่พอมองซิเออร์ บรูฮัมได้รับ ก็เข้าใจความมุ่งหมายดีถ้วนทุกประการ

ฝ่ายมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ พอกลับถึงบางกอก ก็สั่งให้กองทหารฝรั่งเศสทิ้งป้อมเล็กเสียป้อมหนึ่ง แล้วถอนทหารทั้งหมดออกไปประจำที่ป้อมใหญ่แต่แห่งเดียว เพราะเห็นว่าฝ่ายตนไม่มีกำลังทหารพอจะรักษาป้อมถึง ๒ แห่งไว้เป็นที่มั่นได้ ส่วนอาคารบ้านเรือนซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับป้อมเล็ก ให้พังทำลายและจุดไฟเผา แม้จนปืนใหญ่ ๆ บางกระบอกที่ใช้การไม่ได้ หรือไม่สามารถจะลากเข็นไป ก็ให้ทุบทำลายหรือเอาตะปูตรึงไว้เพื่อมิให้ใช้การต่อไป คงเหลือแต่ตัวป้อมซึ่งมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ไม่ทันทำลายหรือบูรณะให้มั่นคงขึ้นได้ เพราะขณะนั้นกองทัพอันมหึมาของออกพระเพทราชา กำลังเร่งรุกเข้ามาเพื่อยึดเอาป้อมเล็กนี้เป็นที่มั่น มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ จึงจำเป็นต้องสั่งให้ทหารยิงด้วยปืนใหญ่จนพังพินาศย่อยยับลง ออกพระเพทราชาคงจะทราบทันทีว่า มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ล่วงรู้เท่าทัน และทราบอย่างชัดแจ้งว่า ตนเป็นผู้ก่อการจลาจลขึ้น ฉะนั้นความหวังที่จะให้มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ นำกองทหารฝรั่งเศสไปยังกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นอันล้มเหลว และในทันใดนั้นเอง ออกพระเพทราชาก็สั่งให้กองทัพ

ซึ่งมีจำนวนพลประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน ล้วนเป็นชาวมะหะหมัด มลายู และจีน ออกไปล้อมประชิดบ้อมที่กองทหารฝรั่งเศสยึดเป็นที่มั่นนั้นไว้ แล้วให้ตีหักเข้าไป เพื่อจับทหารฝรั่งเศสตัดศีรษะเสียให้สิ้น แต่ด้วยความกล้าหาญของทหารฝรั่งเศส ในการต่อต้าน และต่างแจ้งในแผนอุบายของออกพระเพทราชาอยู่แล้ว ตั้งแต่ที่ หลอกให้มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ เข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา กองทัพออกพระเพท-ราชาจึงไม่สามารถตีหักเข้าไปได้ ออกพระเพทราชาล้อมบ้อมนี้อยู่ถึง ๒ เดือน และได้พยายามเข้าโจมตีอีกหลายคราว แต่ทุก ๆ คราวต้องพ่ายแพ้ถอยกลับ และเสียไพร่พลคราวละไม่น้อย ด้วยผีมือทหารฝรั่งเศสเพียง ๓๐๐ คนเศษเท่านั้น ในที่สุดเมื่อออกพระเพทราชาเห็นจะเอาชัยชนะมิได้แล้ว จึงให้เชิญตัวแม่ทัพฝรั่งเศสออกมาเจรจาขอทำสัญญาสงบศึก

ระหว่างที่กองทหารฝรั่งเศสถูกล้อมอยู่ทางบางกอกนั้น ทหารฝรั่งเศสที่อยู่ทางกรุงศรีอยุธยาและละโว้ ก็ต้องถูกจับกุมเป็นเชลย และถูกทรมานอย่างโหดร้ายทารุณ โดยมิได้เลือกว่าเป็นบุคคลชั้นไหน มีอายุมากน้อยเพียงใด แม้แต่ท่านสังฆราชแห่งเมเต็ลโลโปลิสที่เคยอยู่กับคนไทยมาช้านาน และเป็นเจ้าคณะใหญ่ผู้ปฏิบัติงานทางศาสนาอย่างกว้างขวางอยู่ในแถบบูรพทิศ ก็ยังไม่พ้นที่จะได้รับความทุกข์ทรมานอันโหดร้ายทารุณเยี่ยงนักพรตอื่น ๆ และชนร่วมชาติของเธอ โดยเมื่อออกพระเพทราชาเห็นว่า ตนไม่สามารถจะตีเอาเมืองบางกอกกลับคืนมาได้ด้วยกำลังทหารแล้ว จึงสั่งให้ส่งตัวท่านสังฆราชผู้ชราจากกรุงศรีอยุธยามายังบ้อมค่ายสนามรบ แล้วให้เปลื้องผ้าผ่อนและเอาเชือกบ่วงคล้องคอผูกติดไว้กับหลัก ให้ได้กับระยะกระสุนปืนใหญ่ของฝรั่งเศสที่เคยยิงถูกทหารไทยบาดเจ็บล้มตายไปมากต่อมากแล้วนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้ทหารฝรั่งเศสบังเกิดพะว้าพะวังสังเวชสงสารในตัวท่านสังฆราชผู้ชรา ถึงกับสงบการระดมยิงและยินยอมทำสัญญาสงบศึกแต่โดยดี

104 959.3053 ป247ส ท 4.30 ร.7323 หม.
หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

บรรดานักพรตฝรั่งเศสและผู้ประกาศศาสนา ไม่ว่าจะอยู่แห่งหนตำบลใด ฝ่ายไทยระดมจับมาคุมขังที่เมืองละโว้ โดยข้อหาว่าเป็นกบฏประทุษร้ายต่อรัฐบาลสยาม ที่สุดจนทรัพย์สินและสัมภาระต่าง ๆ ของผู้ต้องหา ก็ให้จับยึดและริบไว้เป็นของหลวงทั้งสิ้น

การที่ไทยคิดกระทำกับฝรั่งเศสครั้งนี้ มองซิเออร์ บรูอัม ผู้สำเร็จราชการเมืองมะริดได้ทราบว่าแววอยู่บ้างแล้ว ฉะนั้น ทันใดที่ได้ทราบละเอียดว่า เหตุการณ์ปรากฏสมจริงขึ้นทางกรุงศรีอยุธยาและเมืองละโว้แล้ว จึงจำเป็นต้องหาลู่ทางเพื่อหลีกเลี่ยงให้พ้นมหันตภัยที่จะประดังมาโดยรอบด้านในไม่ช้า ขณะนั้นมองซิเออร์ บรูฮัม มีพลทหารอยู่เพียง ๕๒ คน นายทหารชั้นนายร้อยอีก ๓คน นายร้อยโท ๓ คน กับคนธงอีก ๓ คนเท่านั้น เพื่อพิทักษ์รักษาป้อมปราการอันตั้งอยู่ในที่โล่งเตียนทั่วด้าน ลู่ทางที่คิดได้ในปัจจุบันทันด่วนอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อถึงคราวอับจนเหลือสติกำลังต่อสู้แล้ว ก็จะชิงเอาเรือกำปั่นของหลวงสักลำหนึ่ง ซึ่งมีอาวุธปืนรวม๒๖กระบอก เป็นพาหนะนำทหารฝรั่งเศสทั้งหมดถอยหนี และต่อสู้ป้องกันตัวไปพลางหนีไปพลางจนกว่าจะพ้นภัย แต่ว่ามองซิเออร์ เดอบรูฮัม จะกระทำการที่คิดไว้ได้สำเร็จ ก็จวนสิ้นเดือนมิถุนายนเสียแล้ว และในขณะเดียวกัน กองทหารไทยซึ่งมีไพร่พลถึง ๑๒,๐๐๐ คนได้เข้าโจมตีและล้อมประชิดป้อมปราการนี้อยู่อย่างแน่นหนาถึง ๑๗ วัน กองทหารฝรั่งเศสต้องเป็นฝ่ายรับบ้างรุกบ้างอยู่ตลอดเวลา จนน้ำท่าและเสบียงอาหารร่อยหรอลงทุกที ไม่มีหวังว่าจะได้ที่ไหนมาเจือจุนให้สดชื่นขึ้นได้ ในที่สุดจึงเป็นอันต้องละทิ้งที่มั่น คุมทหารซึ่งเหลืออยู่ลงกำปั่นรบของไทยหนีเอาตัวรอดไป

ต่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ท่านสังฆราชแห่งเมเต็ลโลโปลิสจึงเป็นอันหลุดพ้นจากการทรมานอันโหดร้ายล่อแหลมต่ออันตรายมาได้ โดยฝ่ายไทยต้องการส่งตัวเธอเข้าไปเจรจากับท่านแม่ทัพเดอฟารจซ์ และรับมอบอำนาจออกมาทำ

สัญญาสันติภาพกับผู้ที่ออกพระเพทราชาแต่งตั้งไว้ การเจรจาคราวนี้บรรลุผลสำเร็จรวดเร็ว และในวันรุ่งขึ้นก็กลับไปเซ็นสัญญากันที่กรุงศรีอยุธยา

จากนั้นมาอีกไม่กี่วัน จึงได้รับข่าวว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จสู่สวรรคต แต่ไม่ปรากฏวันคืนหรือพระอาการป่วยไข้อย่างไรเลย ฝ่ายออกพระเพทราชาก็ตระเตรียมพิธีการเพื่อราชาภิเษกตนเองขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป ต่อมาอีก ๕ วัน คือราวต้นเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) จึงมีการแห่แหนออกพระเพทราชาโดยขบวนพยุหยาตรา อันเป็นพิธีที่ทรงเกียรติยศอย่างสูงเข้าสู่พระนครศรีอยุธยา แล้วขึ้นเถลิงราชสมบัติโดยปราศจากอุปสรรคหรือข้อขัดแย้งแต่ประการใด

ครั้นวันที่ ๓๐ กันยายน ก็มีข่าวต่อมาว่า ได้ตกลงเซ็นสัญญาสงบศึกกันเสร็จเรียบร้อยแล้ว ระหว่างพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่กับฝรั่งเศส มีข้อตกลงคือ :—

๑. ฝรั่งเศสยอมคืนป้อมที่บางกอกให้แก่ไทย

๒. ไทยยอมให้ฝรั่งเศสทุกคนออกไปจากราชอาณาจักรได้

๓. ไทยยอมคืนเรือกำปั่นซึ่งเป็นของบริษัทฝรั่งเศส ๒ ลำ กับของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสชื่อออริฟลัมอีก ๑ ลำ ให้แก่ฝรั่งเศส และพระเจ้ากรุงศรีอยุธยายอมมอบเรือซึ่งมีปืน ๗๔ กระบอกให้แก่มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ เพื่อลำเลียงคนออกนอกราชอาณาจักรสยาม

ข้อความตามที่ปรากฏแต่ต้นจนอวสานนี้ ได้จากจดหมายหลายฉบับ ซึ่งมีผู้เขียนส่งข่าวมาจากประเทศไทย ในระหว่างเวลา ๑๒ เดือน นับแต่เดือนตุลาคมศกก่อน และต่อมาเมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ศกนี้ ก็ได้มีผู้ส่งข่าวมาจากฝั่งทะเลโครามันเด็ลอีกทางหนึ่งว่า มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ เดินทางมาถึงพร้อมกับเรือกำปั่น ๔ ลำ มีชนชาติฝรั่งเศส ทั้งฝ่ายทหารพลเรือนและบรรดานักพรต

ซึ่งไปพำนักอยู่ ณ ที่ต่าง ๆ ในราชอาณาจักรสยามติดตามมาด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏด้วยว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ได้ทรงประกาศห้ามอย่างเด็ดขาดมิให้ฝรั่งเศสเข้าเมืองไทยอีกต่อไป ถ้าผู้ใดขัดขืน จับตัวได้จะลงโทษถึงประหาร หรือถ้าปรากฏว่ามีผู้ใดผักใผ่ช่วยเหลือให้ที่พำนักอาศัย หรือปกปิดซ่อนเร้นไว้ ก็จะต้องมีโทษเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังปรากฏจากจดหมายฉบับอื่น ๆ อีกว่า ก่อนที่มองซิเออร์เดอฟารจซ์ จะออกจากบางกอกนั้น ได้พาภรรยาผู้ประสบเคราะห์กรรมของมองซิเออร์ คอนสตันซ์ ไปถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาพระองค์ใหม่ด้วย เพราะพวกนักพรตเคยแนะนำไว้ว่า นางเป็นผู้นับถือศาสนาคริสตังอย่างเคร่งครัด และพระโอรสของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ทรงหลงรักนางเป็นที่สุด ชะดีชะร้ายนางอาจได้เป็นหม่อมห้ามในภายหน้า และคงพยายามเกลี้ยกล่อมให้พระองค์มีพระทัยนิยมนับถือศาสนาคริสตังจนได้ หากเป็นดังว่านี้ การก็จะสมตามแผนนโยบายที่บรรดานักพรตเหล่านั้นได้พยายามดำเนินมา และได้เป็นโอกาสให้การเผยแพร่คริสตศาสนาในราชอาณาจักรสยาม ได้คืบหน้าเป็นปึกแผ่นแน่นหนา มีอำนาจและความเชื่อถือดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

ส่วนบรรดาชาวฝรั่งเศสและอังกฤษ ซึ่งต้องถูกคุมขังเป็นเชลยอยู่ทางเมืองละโว้นั้น พอรุ่งขึ้นจากวันที่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาและแม่ทัพฝรั่งเศสได้เซ็นสัญญากันสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีผู้นำตัวเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา และปลดปล่อยให้เป็นอิสระไป.

กรมศิลปากร
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ห้องสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

จดหมายเหตุรายวัน
ของนายทหารฝรั่งเศสผู้หนึ่ง
ซึ่งประจำการอยู่ที่เมืองมะริด ในบังคับบัญชาของ
มองซิเออร์ บรูฮม
มีข้อความหลายตอนเกี่ยวกับเรื่องที่บรรยายมาแล้วในเบื้องต้น

วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) ขณะที่ข้าพเจ้าคุมทหารไทย ๑ หมวด มีจำนวนพล ๕๐ คน ขึ้นไปรักษาการณ์อยู่บนป้อมเล็ก ณ เมืองมะริดนั้น ข้าพเจ้าถูกทหารไทยในบังคับบัญชาของข้าพเจ้า จับตัวมัดไว้กับหลักและจองจำด้วยโซ่ตรวนทั้งมือและเท้าเป็นเวลาถึง ๔ วัน

วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๓๑ นายทัพไทยได้นำตัวข้าพเจ้าออกไปจากที่คุมขัง เพื่อให้ตรวจดูซากศพชาวฝรั่งเศสที่เสียชีวิต เมื่อมองซิเออร์ บรูฮัมทำการต่อสู้ป้องกันที่ป้อมนั้นอย่างทรหด จนที่สุดต้องถอนทหารออกจากป้อมหนีลงเรือไป ว่าจะเป็นใครที่ข้าพเจ้ารู้จักบ้างหรือไม่ เพราะมีซากศพทิ้งอยู่ในบริเวณนั้นถึง ๑๓ ศพ แต่เมื่อข้าพเจ้าแย้งว่า เขาควรไปตรวจดูเอง ขุนนางผู้เป็นนายทัพนั้น ก็สั่งทรมานข้าพเจ้าและคาดคั้นให้ขยายความลับ ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้ยินจากถ้อยคำของมองซิเออร์ บรูฮัม บ่อย ๆ ว่า "การที่มองซิเออร์ บรูฮัม เข้ามาเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองมะริดนั้น พระเจ้ากรุงศรีอยุธยามิได้ทรงทราบเลย หากเป็นคำสั่งออกจากมองซิเออร์ คอนสตันซ์ แต่ลำพัง ด้วยความประสงค์ที่จะแสดงความเป็นใหญ่เป็นโตในประเทศสยามเท่านั้น" อนึ่ง ในขณะนั้นมองซิเออร์ บรูฮัมกำลังรอเรือรบที่จะส่งมาจากประเทศฝรั่งเศสหลายลำ มีไพร่พลอาวุธยุทธภัณฑ์

พร้อมเพื่อช่วยเหลือ ข้าพเจ้าต้องถูกคาดคั้นซักถามและทรมานอยู่เป็นเวลาถึง ๔ ชั่วโมงเต็ม ๆ จึงได้เลิกลาไป

วันที่ ๗ เดือนกรกฎาคม นายทัพไทยส่งตัวข้าพเจ้าไปยังกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับพลทหารฝรั่งเศสอีกคนหนึ่งชื่อบิการ์ด ผู้ประสบเคราะห์กรรม ถูกจับกุมเมื่อวันที่มองซิเออร์ บรูฮัม หนีออกจากเมืองมะริดพอดี ถึงแม้เราทั้ง ๒ จะถูกจองจำด้วยโซ่ตรวนเต็มที่แล้ว ฝ่ายไทยก็ยังไม่วางใจ ต้องให้ทหารควบคุมไปด้วยถึง ๖๐ คน

วันที่ ๑๗ ถึงกรุงศรีอยุธยา พอวันที่ ๑๙ ก็เข้าไปยังเมืองละโว้ แห่งแรกที่ไปถึง เป็นท้องพระโรงขนาดใหญ่ มีท่านพระคลังพร้อมด้วยขุนนางอื่น ๆ อีกเป็นอันมากนั่งเคียงกันอยู่ เขาพยายามคาดคั้นสอบถามปากคำข้าพเจ้าในเรื่องที่เกี่ยวกับมองซิเออร์ บรูฮัม หลายข้อหลายกระทง

ในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น มีนักพรตตนหนึ่ง เผอิญมาพบที่ซึ่งข้าพเจ้าถูกคุมขัง และได้เล่าให้ฟังว่า ท่านสังฆราชเมเต็ลโลโปลิสกำลังเดินทางเข้าบางกอก เพราะออกพระเพทราชาเจาะจงเรียกตัวไปเจรจาเรื่องสัญญาที่จะทำกับมองซิเออร์ เดอ-ฟารจซ์ แม่ทัพฝ่ายเรา เวลานี้ยังคอยฟังข่าวอยู่ว่า ได้ตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยแล้วหรือประการใด ในทันทีนั้นเอง ทำให้ข้าพเจ้าบังเกิดความหวังขึ้นเป็นครั้งแรกว่า อย่างไรเสียก็คงไม่ตายเป็นแน่ ผิดกับเมื่อแรกถูกจับกุมมา ในตอนนั้นข้าพเจ้าถึงแก่ทอดอาลัยในชีวิต มิได้เคยนึกฝันเลยว่าจะมีชีวิตรอดอยู่ได้

วันที่ ๒๕ ท่านสังฆราชกลับมายังเมืองละโว้อีกครั้งหนึ่ง โดยมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ มอบอำนาจเด็ดขาดให้มาเป็นผู้เจรจาทำทางไมตรีกับไทย ตั้งแต่วันนั้นมา ออกพระเพทราชาก็เป็นยุติการทำทารุณกรรมแก่ชาวฝรั่งเศสและผู้อื่นที่นับถือลัทธิคริสตศาสนา ซึ่งออกพระเพทราชาคุมขังไว้

ในเดือนกรกฎาคม พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จสู่สวรรคตโดยไม่มีผู้ใด

ทราบถึงพระอาการและวันคืนที่สวรรคตเลย พอสิ้นเดือน ออกพระเพทราชาจึงออกจากเมืองละโว้ไปยังกรุงศรีอยุธยา และกระทำพิธีราชาภิเษกที่กรุงนั้น เป็นการเอิกเกริกใหญ่โต โดยมิได้มีผู้ใดกีดกันขัดขวาง รุ่งขึ้นจากวันราชาภิเษกแล้ว ชาวฝรั่งเศสและอังกฤษที่ถูกคุมขังอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและละโว้ ก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษปลดปล่อยเป็นอิสระทุกคน

วันที่ ๓ สิงหาคม ข้าพเจ้ามาถึงพระนครศรีอยุธยาพร้อมกับนายทหารฝรั่งเศสอีก ๔ นาย คือ มองซิเออร์ เฟรตะวิล มองซิเออร์ เดอวังดรีย์ มองซิเออร์ เดซ์ ครีซ และมองซิเออร์ เดอเลซ

วันที่ ๙ ออกพระเพทราชาซึ่งขณะนี้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ได้จัดส่งพวกเรารวม ๕ คนไปยังเมืองบางกอก เดิมเข้าใจกันว่า เขาคงจะส่งให้แก่แม่ทัพฝ่ายเรา แต่การหาเป็นเช่นนั้นไม่ เขากลับส่งให้แม่ทัพฝ่ายเขา ซึ่งควบคุมทหารมลายูอยู่ ทำเอาเราต้องถูกแม่ทัพผู้นี้ควบคุมตัวไว้ในฐานะเป็นเชลยเกือบหนึ่งเดือน ส่วนชาวฝรั่งเศสที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น เขามอบตัวให้กับนักพรตและหัวหน้าบริษัทค้าขายของฝรั่งเศส เป็นผู้รับผิดชอบควบคุมดูแล

ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามนั้น ทรงมีพระประสงค์ที่จะทำสัญญากับฝรั่งเศสเสียให้เสร็จไป ดังนั้นในตอนหลังต่อมา พระองค์จึงส่งพวกเราไปให้มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ เพราะถ้าไม่ส่งเพื่อให้พวกเรามีโอกาสรู้เห็นในข้อสัญญานี้ด้วย มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ก็จะไม่ยอมเปิดการเจรจาทำความตกลงในเรื่องนี้แต่ประการใด เหตุฉะนี้ เราจึงได้คืนอิสรภาพพ้นจากที่คุมขังไปได้

วันที่ ๓๐ กันยายน เป็นวันที่ได้เซ็นสัญญา และต่อมาอีก ๒ วัน มองซิเออร์ เดอฟารจซ์ แม่ทัพฝรั่งเศส ก็ให้ข้าพเจ้าออกจากบางกอกไปเมืองมะริดเพื่อฟังข่าวคราวมองซิเออร์ เดอบรูฮัม เมื่อพบตัวจะได้แจ้งให้ทราบว่า เราได้ตกลงเซ็นสัญญากันเรียบร้อยแล้ว และการที่ข้าพเจ้าไปเมืองมะริดคราวนี้ พระ

เจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงโปรดให้ขุนนางไทยคนหนึ่งไปด้วย ทั้งยังทรงประทานสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต้องใช้ในระหว่างทางเป็นอันมาก

วันที่ ๑๒ ตุลาคม ข้าพเจ้าถึงเมืองมะริด พักอยู่ที่นั่นไม่กี่วันก็กลับ เพราะไม่ทราบข่าวคราวมองซิเออร์ เดอบรูฮัม เลย

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ข้าพเจ้าลงเรือรบหลวงของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเพื่อติดตามเสาะหามองซิเออร์ เดอบรูฮัม อีกต่อไป ตามลำแม่น้ำตะนาวศรี, Musavan (๑) และ Sorian (๒) ซึ่งอยู่ในราชอาณาจักรกรุงหงสาวดี โดยคาดหมายว่าคงจะได้พบไม่แห่งใดก็แห่งหนึ่งตามลุ่มน้ำเหล่านี้ แต่เมื่อไม่พบ ก็เลยเดินทางต่อไปจนถึงเกาะ Rey (๓) และขึ้นบกที่ Seroide (๔) จึงพลันประสบร่องรอยบางอย่างพอที่จะสันนิษฐานได้สนิทว่า มองซิเออร์ เดอบรูฮัม ได้หลบหนีมาทางนี้ เพราะมีเสื้อผ้าของพวกทหารฝรั่งเศสตกหล่นอยู่อย่างจะแสร้งทิ้งไว้เป็นสัญญาณให้ทราบว่า พวกทหารฝรั่งเศสได้เล็ดลอดหนีออกไปทางนี้แล้ว

ครั้นวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ข้าพเจ้าจึงย้อนกลับมายังเมืองมะริดอีกคราวหนึ่ง พอดีพบเรือกำปั่นไฟของบริษัทแห่งรัฐบาลฝรั่งเศสชื่อดอก ซึ่งมองซิเออร์ ดามายัง เป็นผู้บังคับการ แล้วต่อมาอีก ๒ วัน ข้าพเจ้าจึงโดยสารเรือลำนี้ไปยังปอนดิเชอรี เพื่อคอยพบมองซิเออร์ เดอฟารจซ์ ตามที่ท่านได้สั่งและนัดแนะกันไว้ เมื่อตอนที่ข้าพเจ้าจะออกจากบางกอกไป.

---

(๑) และ (๒) แม่น้ำทั้งสองนี้ ไม่ปรากฏชื่อในแผนที่ประเทศพม่าปัจจุบัน อาจเป็นสาขาเล็ก ๆ ของแม่น้ำตะนาวศรีก็ได้

(๓) ในแผนที่ประเทศพม่าปัจจุบัน มีเกาะ ๆ หนึ่งชื่อ Hay และชื่อใหม่ของเกาะนี้เรียกว่าเกาะ Kayo สันนิษฐานว่า อาจเป็นเกาะเดียวกันกับเกาะ Rey ก็ได้

(๔) ไม่ปรากฏชื่อในแผนที่ประเทศพม่าปัจจุบัน

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด
กองสัมมาอาชีวสงเคราะห์ กรมประชาสงเคราะห์ โทร. 49002
นายบุญเหลือ เจริญวงศ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๐